Ahmet Güner Sayar

BİR İKTİSATÇININ ENTELLEKTÜEL PORTRESİ

Sabri F. Ülgener

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 718
KÜLTÜR SERİSİ: 354

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-567-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 1998, Eren
Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Basım: 2007, Ötüken Neşriyat
3. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Reis Dijital Baskı Sistemleri

Baskı: Reis Dijital Baskı Sistemleri
Sanayii ve Ticaret Ltd Şti
Litrosyolu 2. Matbaacılar Sitesi 1BD 20
Zeytinburnu-İstanbul Tel: (0212) 501 59 57
Sertifika Nu: 51003

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İçindekiler

II. Baskıya Önsöz 7

Eserİ Takdİm

Anılar Yumağını Çözerken Ülgener'e Öğrenci Olmak 11
Ülgener'le Beraber 13
Bu Kitabın Öyküsü 14
Şükran Borcumun İfası 17
Kısaltmalar 19

Birİnci Kısım

Sabrİ F. Ülgener'İn Hayatı (8.V.1911 - 1.VII.1983)

I Giriş 23
II İsmail Necati Efendi 32
III Mehmed Fehmi Efendi 37
IV Emine Behice Hanım 44
V Doğumu, Çocukluk ve Gençlik Yılları 53
VI Akademik Hayata Geçiş ve Alman Hocalar 65
VII İktisat Fakültesi'nde 'Türk' Hocalar 85
VIII Harvard'da (1947-1948) 109
IX İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Profesörü 124
X Fenerbahçe'den Erenköy'e: Ülgener'in Evi 139
XI 1960 ve Sonrası: İktisat Fakültesi'nde Bozulan Dengeler 154
XII İktisat Fakültesi'nde Son Seneler (1973-1981) 176
XIII Emeklilik Günleri 191
XIV Vefatı ve Ertesi 201

İkinci Kısım

Şahsiyeti ve Fikri Dünyası

I Şahsiyeti 225
II Türk Düşüncesinde 1910 Kuşağı 231
III Yöntem Arayışı: Konuya Giriş 238
IV İktisat Biliminde Unutulan Boyut: İnsan 239
V İktisatta Yöntem 248
VI Bir Türk Weber'i 260
VII İnsan-İnsan İlişkilerinde Zihniyet Sorunu: Kaynaklardan Yönteme 270
VIII Zihniyet Araştırmalarında Yöntem 277
IX 'Protestan Ahlâkı'ndan 'Çözülme Devri Zihniyeti'ne 288
X Tasavvuf ve Kapitalizm 301
XI Tasavvuf, Kapitalizm ve Sonrası… 313
XII Kapitalizm: Sonun Başlangıcı Üzerine Bir Derkenar 321
XIII İktisatçı 338
XIV İktisadî Düşünce Tarihçisi 347
XV İktisat Teorisiyle Tarihin Birleştirilmesi 351
XVI Sanatkâr 359
I- Taliknüvis 359
II- Türkçe'ye Hakimiyet 360
III- 'Divan Şiiri 362

Sonuç 369
Sabri F. Ülgener: Tarih Filozofu 371

Ekler

Ekler I. 'Emperyalizmin Uşağı Üniversite Yöneticilerine İhtarımızdır.' 387
Ek II. Fuad Bayramoğlu'nun Mektubu 388
Ek III. Sabri F. Ülgener Bibliyografyası 389

Bibliyografya 395
Dizin 409
Resimlerin Listesi 425

II. Baskıya Önsöz

"*Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*"in yayınlanması üzerinden neredeyse on yıl geçti. Şimdi ikinci baskısını idrak ediyor. Bu mütevazi çalışma Ülgener'in fikri dünyasının iyice kuşatılabilmesi için önce onu 'relativist' çerçeve içersinde ele almış; aile kökeni, yetiştiği ortamı, entellektüel mayalanmasını mümkün kılan hususiyle içinde soluklandığı akademik muhiti uzanabildiği bilgi verilerinin aydınlığında resmetmeye çalışmıştı. İşin zor tarafı burası idi. Zira Ülgener, bilinmekten azade, kendi köşesinde ilmi tetkiklerinin verdiği hazla huzurlu ve ağırbaşlı bir hayatı ihtiyar etmişti. Alâyişe ihtiyaç duymadığı gibi, şöhret meraklısı da değildi. 'Relativist' çerçevenin Ülgener'ini bilmek elbette onun kaleminden çıkmış soluğu uzun düşen fikirlerinin iç örgüsüne daha iyi nüfuz edebilmeyi kolaylaştıracaktır. Ülgener, durduk yerde, akademik hayata intisabının ilk yıllarında iktisadi zihniyet dünyasına açılmadı. Alman mülteci hocalar Atatürk Üniversite reformuyla, kahırdan lutfa erip, Türkiye'ye gelmeselerdi Sabri Ülgener Sombart-Weber düşünce çizgisini gecikmeli olarak yakalayacak, bu da onun en az onbeş yılını verdiği sükûnet döneminin ürünü olan şah-eserinin yazılmasına imkân vermeyecekti. Diyeceğim şu ki, mühim eserler çevre şartlarına, aile düzenine, içinde yetiştiği vasata ve kişisel tarihinin ikramlarına çok şey borçludur. Ülgener de bunun bilinciydeydi ve her vakit tahdis-i nimet eder, Alman hocalarını şükran duygularıyla anardı. Meslek ahlâkını bilimsel çalışma aşkıyla birleştiren Ülgener için kaleme aldığım bu naçiz çalışma Türkiye'de bir iktisatçı için yapılmış, şimdilik tek özgün çalışmadır. Kitabın yayınlanmasının hemen ardından birçok yazarımızın iltifatlarına nail oldu, kabul buldu.[1] Oysa, ülkemizde olağan durumlardan biridir; hiçbir yankı bırakmadan birçok

[1] Bu cümleden olarak, görebildiğim kadarıyla, bazı tesbitleri tarih sırasıyla buraya aktarmak isterim: 'Profesör Ahmed Güner Sayar'ın... '*Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*' adlı kapsamlı çalışması, Ülgener'in entellektüel mirası üzerine çok yetkin bir eser "[Ş. Alpay-N. Kuyaş, 'Entellektüel Bakış', *"Milliyet"*, (1.VII.1998)]. "'Bir İktisatçının Entellektüel Portresi', bir biyografi olmanın çok ötesinde, Türk düşünce tarihine ciddi bir katkı niteliği taşıyor" [B. Ayvazoğlu, 'Bir İktisatçının Entellektüel Porresi', *"Zaman"*, (8.VIIb1998)]. "Ülgener'i ve fikri mirasını dört başı mamur bir şekilde ortaya koyan bu kitabı, herhalde Türkiye'de düşünen herkesin okuması gerekir." [Ş. Alpay, 'Türk Weber'i', *"Milliyet"*, (11.VII.1998)]. "Türk iktisat ve felsefe dünyasının iftihar ismi Sabri Ülgener'in entellektüel portresi nefis bir tahlil isabeti

güzel eser nisyan bulutlarının arkasına itiliyor ve kütüphanelerin tozlu raflarında beklemeye terk ediliyor. Bu bakımdan bu çalışmamızın talihli doğduğunu söyleyebilirim. Bu cümleden olarak Dursun Ayan'ın yaptığı değerlendirmeye burada yer vermek isterim:

> "...Kültürlerin dönüşüm seçkinleri arasında yer edinmiş olanlar üzerine fikir yürütüp, kalem oynatmak sadece bilgi ile ilgili bir iş değil aynı zamanda gönülle ilgili. Onların ruhsal dünyasına öykünmek, tinsel dünyasına dokunmaya yeltenmek, bir başka düzlemde geçici de olsa o kimseyle buluşmak, diğer buluşmalara zemin hazırlamak. Hayat hikâyeleri yazanlar bu çileli birlikteliğin hazzına ererler. Başkalarının hayat hikâyelerini uzun uzadıya inceleyip eser verenler kadar cömert kimseler olunca gerçek ömürlere başka bir ömür katılmakta. Konu Sabri F. Ülgener olunca, özellikle, Ahmed Güner Sayar bu özenilesi yeri hak etmiştir.
>
> ... Sabri Ülgener'in eserlerini okumak ve anlamak isteyen herkese mutlaka bir şerh gerekir mi? Hayır. Ancak, Ahmed Güner Sayar'ın "*Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entellektüel Portresi*" adlı monografisi hem kendi türünde bir eser olarak, hem Ülgener'i psiko-kültürel bütünlüğü ile kendi dünyasında tanımak isteyenlere yol gösterici bir çalışma olarak hem de Weber ve düşünsel (entellektüel) bağlarına ısınmak isteyenlere rehber olarak hak ettiği yeri alacaktır."[2]

---

ve anlatım zerafeti ile yayınlandı. Merhumun yakın çalışma arkadaşı dostumuz Profesör Ahmed Güner Sayar, uzun ve özenli çalışmasıyla bu değerli eseri hazırladı" [Y. Karakoyunlu, 'Sabri Ülgener ve Ba'sü ba'del mevt', "*Sabah*" (12.VII.1998)]. "Ahmed Güner Sayar, Ülgener'in fikri dünyasına olduğu kadar, bu dünyanın oluşum sürecine, onu besliyen ruh dünyasına da ışık tutuyor... Bu kuyumcu titizliği ile, olağanüstü zengin ve akıcı bir Türkçe ile, bu değerleri işleyerek bize sunuyor." [B. Gencer, 'Ülgener'in Ruh Portresi', "*Yeni Şafak*", (16.VII.1998)]. "Muhteşem bir kitap... Ülgener'i de Weber'i de çok güzel anlatıyor... Anlamak için Weber'i, Ülgener'i ve Sayar'ın kitabını okumak lazımdır" [T. Akyol, 'Ülgener'e Saygı', "*Milliyet*", (24. VII.1998)]. "Ahmed Güner Sayar'ın bu güzel çalışmasını okuduktan sonra ben, Sabri Fehmi Ülgener hocamızı bugün artık çok daha yakından tanıyorum. Çok daha seviyorum. Takdirle anıyorum" [O.S. Arolat, 'Arolat'ın Kitaplığından: Bir İktisatçının Entellektüel Portresi', "*Dünya Kitap*", (7.VIII.1998)]. "'*Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*'... zengin ve konusuyla ilgili mümkün olduğunca dışarıda bir bilgi kırıntısı dahi bırakmamaya özen gösteren bir çalışmanın ürünü... Bir üniversite hocası olan Ahmed Güner Sayar'ın bu çalışması bir doktora, bir doçentlik tezi değildir. Bütün bu tezlerden daha yorucu ve daha çok zaman alıcı olan böyle bir çalışmayı yazar bir vefa borcunu ödemek üzere kaleme almıştır" [H. Durukan, 'Hayru'l-Halef', "*Yeni Şafak*", (23.VIII.1998)]. "Sabri Ülgener'in gerçek bir entellektüeli örnekliyen hayatı Ahmed Güner Sayar'ın kaleminden kitaplaştı" [H. Durukan, 'Sarıksız Bir Osmanlı', "*Yeni Şafak*", (10.IX.1998)]. "Evlâdiyelik... çalışma" [H. Durukan, 'Biyografi ve Monografi', "*Yeni Şafak*", (4.IV.1999)]. "Önemli bir kitap" [İ. Kara, "*Biraz Yakın Tarih, Biraz Uzak Hurafe*", (İstanbul, 1998), sf. 147, dn 1]. "Değerli bir eser" [İ. Önder, 'İktisat ve Din', "*İktisatın Dama Taşları*", (İstanbul, 2002), sf. 139]. "Geniş bir monografi çalışması" [H. Yavuz, 'Sabri F. Ülgener Külliyatı'nın Yeni Basımı Üzerine Bazı Düşünceler', "*Zaman*", (28.II.2007)].

[2] D. Ayan, 'Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri', "*Doğu Batı*", Sayı 12, (2000), sf. 157-158.

Bu samimi düşünceler de havada kalmadı. Gösterilen ilgi Ülgener üzerinde tezlerin yapılmasına, kitap ve makalelerin yayınlanmasına kapı açtı.[3] Türk düşünce işçileri Ülgener madenine teklifsizce girdiler, oradan hareketle hakikat harmanına tane misali de olsa katkılarda bulundular. Bu kıpırdanmaların toplam bir görüntüsü olarak fikirler iklimimizde elbette bir Ülgener rönesansından bahsedemeyiz. Ama buna mukabil:

> "... Sabri Ülgener'e... birçok entellektüelin metinlerine yönelik bir dönemde beliren heyecan artık bütünüyle bitmiş görünmektedir."[4]

tesbitine katılmıyoruz. 2006 yılında 'Külliyatı'nın yayınlanması, bilhassa "*Makaleler*"inin toplu olarak ilk defa bir ciltte yerini alması Ülgener madeninde yeni bulunan bir damar hükmündeydi. "Merhum Ülgener'in bendeki, deyiş yerindeyse, 'zihni uyanış'ta büyük payı vardır" diyen Hilmi Yavuz sözlerini şöyle bağlıyor:

> "Sabri Hoca'yı yeniden okumak, okuru her zaman bir şeylerin, hem de çok önemli bir şeylerin farkına vardırır. Bende bu, hep böyle olmuştur."[5]

Gerçekten de Ülgener Türk düşüncesinin yetiştirdiği mümtaz simalardan, ender-i nadirattan yetişen kıymetlerinden biridir. Kaleminden kâğıda kavuşmuş her satırın taşıdığı mana yükü için epey düşünmüş, çarpışan düşünceleri tartmış, kendi fikrini imâl etmiş, nihayet o satırı görücüye çıkartabilmek için önce kendisini memnun edecek bir kıvama ulaştığını hissettiğinde enfes bir Türkçe ile o fikri giydirip kuşatmıştır. Bu zor ve zahmetli süreç onu bir iç-âlem medeniyetini kurmakla mükafatlandırmıştır. Şu kadar ki, gerçekten her insan için zor ve zahmetli bir yolculuk olan hayat, Sabri Ülgener'de tezyin ettiği entellektüel birikimi ile bir huzur iklimine çevrilmiştir.

---

[3] S. Su'yu zikrediyorum: "Öğrencisi Ahmed Güner Sayar'ın Ülgener üzerine kapsamlı biyografisi olmasaydı, kendisini sevenlerin ve merak edenlerin dışında anan olmıyacak, onun tefekkür tarihimizdeki önemini temsil eden bir entellektüel portresini bulamıyacaktık" ['Bir İktisat Poetikası', "*Kitap Zamanı*", (26.X.2007)], http//kitapzamani.zaman.com.tr.

[4] K. Kayalı, 'Bir Entellektüel Olarak Baykan Sezer', E. Eğribel-U. Özcan (haz.), "*Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*", (İstanbul, 2004), sf. 83]. K. Kayalı aynı yıl, 2004'de, yayınlanan bir başka yazısında şöyle sesleniyordu: "Zaman içinde meseleler tarih, din ve kültür eksenine koyduğunda Sabri F. Ülgener'in tahlillerinin entelleküellerinin dikkatini çekmemesi anlaşılır gibi değildir... Üzerine çok sayıda metin ve kitap olmasına karşın halâ gelişkin bir Sabri F. Ülgener tahlilinin olmadığı açıktır. Türk düşünce dünyasının kavranması açısından bütünlüklü bir Sabri F. Ülgener'i anlama denemesi, gündemdeki ilk görev olmalıdır" ['Memleketi Tanımak', "*Doğu Batı*", Sayı 29, (2004), sf. 48, 49].

[5] H. Yavuz, *ibid.*, Bir yazısında da "mekanı cennet olsun, rahmetli Sabri Ülgener Hoca" ["*Türk Müslümanlığı ve İslâm Üzerine*", (İstanbul, 2001), sf. 93] diyen Hilmi Yavuz üstadımız Ülgener'i unutturmayan mümtaz bir düşünce savaşçısıdır. Onun muktesebatı iyice taranırsa bu kıymet hükmünün boyutları ortaya çıkmış olacaktır.

Sabri Ülgener bir vakitler İÜ.İktisat Fakültesi çatısı altında kendisinden ders gören talebelerinin hocasıydı. Vefatı ertesinden neredeyse 25 yıl bulan rıhleti onun hocalığını düşünenlerin iklimine taşımıştır.

Selimiye - 31.X.2007

Eserİ Takdİm
-Önsöz Yerİne-

I
Anılar Yumağını Çözerken:
Ülgener'e Öğrenci Olmak

Ahmed Hamdİ Tanpınar, aziz üstad Yahya Kemal Beyatlı'yla ilk karşılaşmasını, o andaki ruh halini, şu sözlerle anlatır:

> "... Yahya Kemal'i tanıdığım zaman, henüz ne yaptığını pek iyi bilmeyen, kudretleriyle ihtiraslarının arasındaki nisbeti ölçme fırsatını bulamamış, kendi dünyasını başkalarında arayan, müsbet iş olarak sadece şiiri seçmiş bir üniversite talebesiydim."[1]

Aziz hocam Sabri Ülgener'i, hayat hikâyesi ve fikrî dünyası içinde ele alan bu çalışmaya, böyle bir alıntı ile başlamam elbette sebepsiz değildir. Sabri Hoca'yı ilk kez, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ikinci sınıf öğrencisi iken, 1965-1966 ders yılında, fakültenin 2 nolu (şimdiki Ömer Celâl Sarc) anfisinde kalabalık sayılabilecek bir öğrenci sınıfı içinde gördüm. O günlerde hayatı Fatih'te, Hırka-ı Şerif'e yakın, dededen kalma kârgir bir ev ile İktisat Fakültesi arasında akan, ne yaptığını ve ne yapacağını bilemeyen 19 yaşında bir üniversite öğrencisiydim. Tek meşgalem, hemen hergün bir kaç saatimi teklifsizce kitaplar arasında geçirdiğim Sahhaflar Çarşısı idi. Birçok öğrenci arkadaşım gibi ben de denize düşmüş bir tahta parçası misali, kendimi dalgalara bırakmış bir haldeydim. Sığınılacak maddî ve ruhî limanların bilinçli bir arayaşından çok, kaderin lütûf ve inayetinden habersiz, içten dışa bazı baskı ve tazyiklerin itici gücü ile hareket etmekteydim. Fakülte'de o yıl program gereği 'makro-iktisat' derslerini Prof. Dr. Sabri F. Ülgener vermekteydi. Nihayet ilk ders saati geldi. Öğrenciler derin ve anlamlı bakışlarını kürsüye çevirmişler, sükûnetle hocalarını bekliyorlardı. Derken ağır, sakin ve vakûr adımlarla Sabri Ülgener anfiye girdi. Orta-yaş çizgisini sürdüren, saçları kırlaşmış, orta boylu bir iktisat profesörü, öğrencileri-

[1] A. H. Tanpınar, *"Yahya Kemal"*, (İstanbul, 1962), s. 5.

nin mütecessis bakışları üzerinde, kürsüye çıktı. Zeminden bir kaç basamak yükseklikteki platforma çıkışındaki temkinli ve tartılı adımların, benim gibi birçok öğrenciyi etkilediğini söylemeliyim. İlk dersine ağır ve anlaşılır bir tempoda başladı. Muğlaklıktan arınmış bir kafa intizamını, berrak bir Türkçeyle birleştiren bir hocayla karşı karşıya idik. Dersler sürdükçe Ülgener hocamızın farklılığı zihinlerimizde netleşiyordu. Ayrıca elimizin altında özenle kaleme alınmış bir ders kitabımız da vardı. Hocayı içten içe sevmeye, ona ısınmaya başladım. Sınıfımızda aynı duygularla yüklü kaç öğrenci vardı, bunu bilmiyordum ama, onu benim gibi gönül gözüyle sevenlerin olduğunu hissediyordum. Benim, Ülgener'in dersiyle bir sorunum yoktu. Fakat içim içime sığmıyor, içten dışarı, insiyakî olarak, bir ruh sıkıştırmasının pek dile gelmemiş sıkıntısını da yaşamıyor değildim. Bir yol bulup Sabri Hoca'ya ulaşmalıydım. Ama nasıl? Nihayet ruhumu bir sükûnet iklimine çekecek o unutamadığım ilk rû-be-rû sorulu cevaplı görüşmemiz, 9 Mayıs 1966 günü gerçekleşti. Medenî cesaretimi toplayarak o gün Sabri Hoca'yı iki ders arasında soluklandığı yerde görmüş, o can alıcı soruyu sormuştum: 'Neden Osmanlı iktisadi gerçeği kapitalistleşmenin kıvılcımını çakamamıştı?' Sabri Hoca masanın üzerindeki 'Gelincik' sigarasından derin bir nefes aldı. "*Milli Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme"* ders kitabıyla yine kendisinin "*İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri"* arasında organik bir bağ kurmak isteyen bu talebesini boş çevirmek istemiyordu. Öğrencisi, bu kitabını 'Sahhaflar Çarşısı'nda bulamadığını da söylemişti. Yüzünde beliren tebessümüyle kendisini haftaya görmemi, eğer bulabilirse bu kitabından bana armağan edebileceğini söylemişti. O bir hafta nasıl geçti, bilmiyorum. İlk görüşmemizde sevk-i tabiinin itici gücü yerinde bir sualle aklıma rehberlik etmişti. Ama bu defa ne diyecektim? 'Efendim! Kitabı getirdiniz mi?' dersem, ayıp olmaz mıydı? Sıkılaraktan ders bitimi koridorda hocama ulaştım. Çantasından "*Tarihte Darlık Buhranları"* kitabını çıkartırken esas getirmesi gereken kitabının kendisinde de kalmadığını söyledi. Kendilerine teşekkür ettim. Kitabın ilk sayfasına duygularımın önüne geçtiği, bozuk bir Türkçe ile şu notu düştüm:

> "... Kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Sabri Ülgener'in şahsıma vermek lütfûnda bulunduğu bu kitap... beni iktisat bilgisine daha çok bağladı... Kendisine sonsuz teşekkür eder, sağlık, sıhhat dolu günlerle, Türk iktisat hayatına yararlı olmasını Tanrı'dan dilerim. 16 Mayıs 1966."

O tarihten sonra, 1972'nin son günlerine kadar bir daha Sabri Hocamla bir görüşmem olmadı. Hayat yolunda, fakülteden mezuniyet sonrası bilinçli bir tercih sonucu, soyut düşünce yönüne kaydım. Artık İngiltere'de lisans üstü çalışmalarımı sürdürüyordum. İtiraf etmeliyim ki aklımda ve gönlümde Sabri Ülgener hocamın daima bir yeri vardı.

II
Ülgener'le Beraber

Başlı başına bir kitapçık olabilecek zenginlikte, Ülgener'le anılar yumağını çözmeye devam ediyorum. İngiltere'deki çalışmalarım sounçta beni Ülgener Hocama götürdü. Yıllar aktı, benim kaderim Sabri Hocamın istekleri doğrultusunda akademik hayatta onun yanında karar kıldı. 1975 yazından, vefatına değin, bu aziz hocamdan hiç ayrılmadım. Fakülteye geldiği günler, diğer asistan arkadaşlarla birlikte, Hocamızın ziyaretine odasına gider, sohbet ederdik. Fakat ben daha çok muntazam aralıklarla kendisini Erenköy, Etemefendi'deki saadethanesine ziyarete giderdim. Sohbetlerimiz pek güzel geçerdi. O kadar özlü konuşurdu ki, bu sohbetlerden çok şey öğrenmeme rağmen mateessüf herhangi bir not almadım. Bu can-sohbetlerde neler konuşmazdık ki. "Sabri Ülgener Hocam ile iktisat teorisinin evrim trendi esas olmak üzere, buradan önce siyasalara geçer, sonra komşu ve yakın ilgi alanlarında akademik yolculuklar yapardık. Ülgener, Osmanlı gerçeğini yakalamış bir bilgin, bir insan-ı kâmil idi. Her muhitten onu kuşatabiliyordu. Söz gelimi Fuzulî'den bir beyit okur bunun Marx'ın düşüncesinde sayfalara tekabül ettiğini anlatırdı. Bu arada gene bir yol bulur, Osmanlı sosyal tarihine, tarikatlara geçer, sohbetimizi orada koyulaştırırdık."[2] Daha çok 19. yüzyıl mutasavvıfları üzerinde, bu arada bilhassa Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin Efendi üzerinde dururdu. Büyük Efendi'ye dair işittiklerini anlatırken dedesinin mensub olduğu tarikat silkine geçer beni aydınlatırdı. Sonra Webergil adeseye yönelir, koca bir imparatorluğa damgasını vurmuş, bâtınî tasavvufun dışında, saf ve öz haliyle akan mutasavvıfenin (melâmilerin) sosyal değişimi yapabilmek için, sayısal güçsüzlüğünü ve bir taban oluşturmadaki yetersizliğini dile getirirdi. Tabii bu arada yine bir yol bulur hüsn-i hat'a geçerdik. Ülgener hocam, Türk taliknüvislerini tek tek eserleriyle gözler önüne serer, beni o yazıların kıvrımlarında bilgisiyle dolaştırırdı. Bazen sohbetlerimiz kendiliğinden Türk edebiyatına kayardı. Bir bakarsınız elinde Muallim Naci'nin "*Sünbüle"*si, oradan kıtalar okurdu. İşte onlardan biri:

Hak bilir haksın i'tikadımca
Ey Kureyşî Resûl-i Rabb-ı âlim
Etse bi'l-farz kâ'inât inkâr
Seni tasdik eder bu kalb-i selîm

Sonra ver elini Topkapı Sarayı, Zeynep Sultan Camii, Çinili Köşk, Arkeoloji Müzesi ve Kütüphanesi, Sultanahmed-Ayasofya civarını gezmeye çıkar, ara sıra da Süleymaniye Kütüphanesi'ne giderdik. Yol boyu hep sohbet ederdik. İktisat düşüncesi-kültür ağırlıklı bu sohbetler için Sabri Hocama medyûn-u şükranım. Kendisi mübarek bir insandı, Rahman'ın kullarındandı. 1 Temmuz 1983 Cuma günü vefat haberini alınca doğruca Erenköy'deki evine gittim. Sevim Ülgener, eşinin uykuda vefat ettiğini söyleyince, içimden 'Ya Rabbi! Onun duasını kabul buyurdun' dedim.

---

[2] A. G. Sayar, *"Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması"*, (İstanbul, 1986), s. V.

III
Bu Kitabın Öyküsü

Sabri Ülgener hocam, hem düşünceleriyle beni etkilemiş, hem de akademik hayata intisabımı gerçekleştirip, her zaman bir baba yakınlığı içerisinde beni korumuş, kollamıştı. Vefatı ertesinde onun için kaleme aldığım yazımın sonuna aldığım şu beyit aslında benim kişisel konumumu dile getiriyordu:

Düzah-ı gamda bu dil-i biçareyi koyup gittin
Sen sefer eyledin amma beni garip ettin

Gerçekten de Sabri Ülgener'in vefatıyla yetim kaldığını hissettim. Çünkü insan ruhunun çürümesinin önüne geçebilecek en önemli vasıtalardan biri olan hasbî sohbetleri, ben bu mübarek insanla yaptım. Mahremiyetine kabul edildim ve onun cennetine girdim. Vefatı ertesinde onun için bir kitap çalışması için hazırlıklara başladım. Ancak bunca zaman bir iki yazıdan öte dişe dokunur bir şeyler yapmadan sükûtî kalmam beni rahatsız ediyordu. Ülgener'in fikri dünyasının esaslarını tesbitle uğraşırken, köklerini Osmanlının içine salmış mücessem bir aile ağacına ilişkin en hurde bilgilerin mevcudiyeti beni ister istemez Ülgener'in hayat hikâyesinin içine çekiyordu. İşte bu esnada, 1986'da, A. Süheyl Ünver hocamız vefat etti. Ünver ailesindeki belgeler ve diğer kaynaklar paha biçilmez bir değerdeydi. Hiç hesapta yokken bir rota değişikliği ile Ünver'in biyografisi üzerinde yoğunlaşırken, Ülgener'in kenarda kalışına bir mana veremiyordum. "*A. Süheyl Ünver*" başlıklı kitap, 1994'de yayınlandı. Bu meyanda Ülgener üzerine çalışmalarım da sürmekteydi. Kitap çıktıktan sonra Ünver'in neden Ülgener'in önüne geçtiğini daha iyi anladım. Süheyl Ünver, insan-insan ilişkisinin sıcaklığını Osmanlıdan Cumhuriyet'e aktığı şekliyle muhafaza edebilmenin yollarını keşfetmiş, ender bir kabiliyetti. Dış alemde maddenin tahripkâr gücüne karşı, Türk mührünün muhafazasına önem veriyor, o kültüre ait bir mezar taşının veya bir kâğıt parçasının kaybolmaması için soyunduğu kültür işçiliğini akıl almaz bir çalışkanlık ve üretkenlikle sürdürüyordu. Bunun da alt yapısı dinini içselleştirmiş (laik) Türk kimliği idi. Öte yanda iktisat bilgisi ile profesyonelce uğraşan Sabri Ülgener, maddî değişmenin dinamiklerini yakalıyor, kapitalizmin zuhurunu ve yol alışını insanlık tarihinin geriye dönüşü olmayan esaslı bir ekonomik düzlem değişikliği olduğunu Weber'in yaktığı ışıkla görüyordu. İktisadî maddenin önündeki direnç odaklarını yıkan, ya da bazılarını içselleşmeye mecbur bırakan yaptırım gücü karşısında Ülgener, içi burkularaktan insanî ilişkilerimizin aldığı yarayı görüyor, insan-madde ilişkisinin hükümranlığı karşısında boyun kesiyordu. Bir Türk (tıp) tarihçisi olarak Ünver'in iyimserliğini ustalıkla birleştirdiği tarihle tasavvuf arasındaki hassas denge, Türk devletinin bekasını belirlerken, onun bu tavrını ancak metafizik-realizmle açıklıyabiliyoruz. Oysa Ülgener de durum çok farklı idi. Osmanlı asırlarını itaati altına alan, ağır ve hantal iktisadi zihniyeti açıklarken ustalıkla kullandığı tasavvuf, Cumhuriyet'le birlikte, iktisat felsefesi ile yer değiştiriyor, Weber'in akan-zaman için kurguladığı firma, Marshall'in nokta-zamanlı firmasıyla ayakta kalmayı başarıyordu.

(Kaldı ki, Marshall'in firmasının akan-zamandaki yolculuğunun da ölümlü olduğunu unutmamak gerekiyor.)[3] Sonuç olarak şunu ifade etmek istiyorum: Sabri Ülgener'in metafizik-realizmi sadece ekonomik düzlemin akacağı mecrayı tesbit ve tahminle sınırlı kalmıştı. Ülgener'in anlamacı ideal tiplere dayalı, akan zamanı içeren iktisat tarihi araştırmalarının öteki ucunda, bir başka hocam daha vardı: Profesör T. W. Hutchison. Onun açıklama esaslı, ahistorik iktisat teorisinin omurgasını varsayımsal-tümdengelimci yöntem belirliyordu. Artık *iktisadi madde ile şeyleşip onunla tamlaşan insan*ın davranışını tesbit ve tahmin bu yöntemle kurgulanacaktı. İnsanın eşya ile bu tamlaşması çağdaş toplumları, en başta ekonomik düzlemde 'ruh'un kapı dışarı edilmesiyle, mekanikleştirmiştir. Bu demektir ki, kurumsal bağlarından kopmuş (amoral), toplumsal ilişkilerinden yalıtılmış (asosyal) insanın iktisadi maddede erimesiyle pozitif alanda geçerliliği olan yasaların ya da illî esaslarının çerçevesini ortaya koymak imkân dahiline giriyordu. Böylesi bir düzlemin nokta-zamanlı yasalarını kavramak için benim önümde T. W. Hutchison gibi bir usta durmaktadır. Bu büyük iktisat filozofu ile ilgili çalışmamız nihayete erdiğinde, ardında bir nehir-roman özelliğini taşıyacak olan bir üçlemenin kendi arasında var olan organik bağını, sevecen-bölüşen insandan, soğuk-hesapçı insana dönüşümünü, tıpkı Adam Smith'in "*The Theory of Moral Sentiments"*den "*The Wealth of Nations"*a kayması misali, ağırlıklı olarak ülkemizin tarihî sürükleniş bağlamında, daha da iyi görebileceğiz. Kendi payıma, ben her üç hocama olan şükran borcumu ödemeye çalışırken, onların uzattığı ışıklarla Türkiye'nin yarını için nisbî mutlaklıkları olan adeseleri ortaya koyabileceğimi zannediyorum. Bunu başarabilirsem işte o zaman, "halinden ve geleceğinden emin bir sanatkârın sabırlı bir temkinle kendini var ettiği esere verme melekesi[ni]"[4] belki bu üçlemeyi ihata edebilecek bir dördüncü cilt ile devam ettirebilirim. Ancak şimdi bütün akademik dikkatimi T. W. Hutchison'un fikrî dünyası üzerine teksif etmem gerekiyor. Türk tarihinin sürüklenişinin bana ikramı olan içinde yetiştiğim İstanbul kültürünün Anadolu'ya ve Batı'ya açılması ile subjektif bilgi (tasavvuf) ve objektif bilgi (iktisat) verilerinden devşirdiklerimin, beni şanslı bir konuma getirdiğini tahdis-i nimet ederek ifade etmek isterim. Bu ikramları ivazsız ve garazsız bu üç çalışmaya taşıdım. Buna rağmen bu çalışmalarda hata ve tutarsızlıklar yanında işin doğası gereği ağır basan subjektif eğilimlere yenilmiş olmam söz konusu ise bunun Türkiye'nin somut gerçeğini kuşatmaktan kaynaklanan ve nefsanî olmayan bir endişe olarak geçiştirilebileceğini zannediyorum.

Sabri Ülgener ile ilgili bu mütevazi çalışmada, onu tanıyanların bilgisine başvurdum. Ayrıca ikincil öneme sahip kaynakları kullandım. Özellikle İ. Ü. İktisat Fakültesi'ne hizmet vermiş ilk kuşak Alman ve Türk hocaları ele aldım. Bu hocalar kuşağı, gıpta edilecek püriten ahlâklarıyla Türkiye'de iktisat tedrisatını bir fakülte çatısı altında başlattılar. Ö. C. Sarc, Z. F. Fındıkoğlu, O. Tuna doktoralarını Berlin, Strasbourg ve Heidelberg'de yapmışlardı. Alman hocalarla birlikte aralarında S. F. Ülgener'in de bulunduğu Türk hocalar, 1936 yılı ertesinde, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nin altın yıllarının da hazırlayıcısı oldular. Çalışmam çok keyifli bir şekilde akarken '1960 ve Sonrası: İktisat Fakültesi'nde Ayrılan Yollar' bölümü-

[3] Cf., A.C. Pigou (ed.), *"Memorials of Alfred Marshall"*, (London 1925), s. 312-318.

[4] S. F. Ülgener, *"Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler"*, (Ankara, 1983), s. 40.

nü zorlukla kaleme aldım. Bu bölümün tatminkâr olmadığının bilincindeyim. Şayet hocalarımdan Sevim Görgün, Memduh Yaşa ve Mükerrem Hiç'in müdahaleleri ve yol gösterici ikazları olmasaydı yazılanlar gerçeğe yakın bir tahlilin gerisinde kalacaktı.

İlk kısmında karşılaşılan bazı zorlukların aşılmasında tutarsız kalem oynatmaları yanında, bilgi verilerinin yetersizliğinin yarattığı sıkıntıları aşamadığımı da itiraf etmeliyim. Çalışmamızın ikinci kısmında, Sabri Ülgener'in fikrî dünyasını onun eserlerinin aydınlığında ele aldım. Bu kısmın bazı bölümlerinde özellikle Weber-Ülgener çizgisinin daha iyi anlaşılabilmesi için onun eserlerinin dışında bir yol izledim. Nihayet bir "Derkenâr" ile yaşadığımız anı şekillendiren ruhî bir düğümün ya da insanî ilişkilerimizdeki donmuşluğun çözülmesini amaçlayan bir kalem tecrübesine giriştim. Bu gayretin kendi gücünü, bu çalışmadan aldığını ve elimde bir mum ışığı misali ekonomik düzlemin büyüsünü iadeye yönelik olduğunu söylemeliyim. Ruhun otonomisinde gizli veya onda mündemiç diriltici bir dürtüye, herhalde toplumsal birlikteliğimizin ihtiyacı olacaktır. Dolayısıyla bu dünyada sadece insanı şeyleştirip, iktisadî madde ile tamlaşmasının önüne geçmek veya sayılar ve rakamlarla ölçülebilir bir hayatın dışında da birlikte yaşayabileceğimiz anlamaya dayalı bir düzlemin asgari müştereklerini bulmak gerekiyor.

Sabri Ülgener'in hayat ağacı üzerinde çalışırken elde mevcut bilgi verilerinin kıtlığı ve temassızlığının aşılmasında muhtelif zevatın aile albümlerinde bulunan resimlerinin çok esaslı bir işlevi yerine getirdiğini gördüm. Aslında resimleri konuşturarak onların tarihe tanıklık etmelerine, onların bu yolda birer arşiv vesikası olarak kullanılması gerçeğine yabancı değildim. İlk kez rahmetli hocam Ömer Celâl Sarc, kendisinin Berlin'de Talat Paşa'yla çekilen fotoğraflarından bahsetmiş, bundan da bir makale kaleme almıştım.[5] Bu kez Sabri Ülgener'in karanlıkta kalmış hayat ağacıyla ilgili bilgi verilerini dostlarında bulunan grup fotoğraflarıyla aydınlatma imkânına kavuştum.[6] Şimdi mezartaşlarında olduğu gibi, aile albümlerimizdeki resimlerin gizli bir hazine gibi tarihimizin yazılmasında nasıl önemli bir kaynak durumunda olduğunu düşünenler kervanına ben de katılmış bulunuyorum.[7]

---

5 Bk. A. G. Sayar, 'Talat Paşa Berlin'de' *"T.T."*, Sayı 101, (1992), s. 7-8.

6 İsmet Tuna Hanım'ın Teşvikiye'deki zengin fotoğraf albümünden Sabri Ülgener'le alakalı olanları birlikte ayıklarken, benim payıma düşen henüz tasnif edilmemiş bir tomardan Orhan Tuna'nın Osmanlı'nın son döneminde çekilmiş resimlerini dikkatle izledim. Bu resimlere iliştirilen eski yazı notları okudum. Bize ait bir hayatın bu tomarlar içindeki sahipsizliğine de cidden üzüldüm. Sevim Ülgener'in tasnif ettiği aile albümünde ise herşey yerli yerinde idi. Bu albümde Sabri Bey'in babası Mehmed Fehmi Efendi'ye ait çok sayıda resimin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte bize ait bir hayata dair ışıklar saldığını görmekle de bahtiyar oldum. Bu meyanda bu resimler içerisinde VII. Üniversite Haftası münasebetiyle Çanakkale ve civarında çekilmiş resimleri esas alaraktan Sabri Ülgener'le alâkalı kısa bir hayat kesitine de ışıklar salmış olduk.

7 Ayrıca bk. E. Ali Çavuşoğlu, 'Tarih Şimdi Fotoğraflarla Yazılıyor', *"Cumhuriyet"*, (15.II.1998).

IV
Şükran Borcumun İfâsı

Bu eseri kaleme alırken Sabri Ülgener ile alâkalı yazılı ve sözlü, bilgi verilerine ulaşmamı sağlayan herkese teşekkür borçluyum. Sevim Ülgener Hanım bu eserin yazılması sürerken eşi ile alâkalı her şeyi teklifsizce sundu ve müşküllerimin hallinde gerçekten yardımcı oldu. Ayrıca aile albümündeki resimlerle Sabri Ülgener'in kaleminden çıkmış talik yazı örneklerini de bu çalışmamızda yer almasını sağladı. Kendisine yardımları için teşekkür ederim. İÜ. İktisat Fakültesi'nden hocalarım ve dostlarım bu eserin yazılmasında destek oldular. Prof. Dr. Sevim Görgün'e hem yardımları hem de teşvikleri için teşekkür borçluyum. Onun bu eserin yazılması sırasında sergilediği coşkunun, benim için ruhî bir güç kaynağı olduğunu da belirtmek isterim. Prof. Dr. Mehmed Oluç, Prof. Dr. Memduh Yaşa, Prof. Dr. Mükerrem Hiç ve Prof. Dr. Ali Özgüven'e ve İÜ. İktisat Fakültesi arşivinde Sabri Ülgener ile alâkalı dosyaları kullanmamı sağlayan eski dekan Prof. Dr. Esfendiyar Korkmaz'a teşekkür ederim. Ülgener'in yakın dostlarından Prof. Dr. Semavi Eyice'ye verdiği bilgiler ve Prof. Dr. Sulhi Dönmezer'e de katkıları ve aile albümünden seçtiği resimler için teşekkür borçluyum. Sevgili kardeşim Prof. Dr. Ahmed Yörük de bu çalışma için her zaman beni teşvik etti, ruhen yüceltti. Ayrıca arşivindeki Ülgener hocamızla alâkalı belge ve resimlerin bu çalışmamızda yer almasını sağladı. Yakın dostlarından biri olmaktan daima gurur duyduğum Prof. Dr. Sevgi Güran bu çalışmanın beş bölümünü okudu, eleştirilerde bulundu. Prof. Dr. Feryal Orhon-Basık'a da okuduğu üç bölüme ilişkin eleştirilerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca katkılarından dolayı Prof. Yusuf Ziya Binatlı,[8] Prof. Dr. Halil İnalcık, Mustafa Bekir Pekten, Muammer Ülker, Sabahaddin Batur, Aslan Kaynardağ, Ayşe Baştımar, Gündağ Kayaoğlu ve İsmet Tuna'ya teşekkür borçluyum. İsmet Hanım unutamayacağım bir sıcaklık içersinde Sabri Ülgener ile alâkalı çok şey anlattı, bu arada aile albümünden bu çalışmamız için resimler verdi. Kürsü arkadaşım Ertuğrul Kızılkaya ise kütüphane çalışmalarımda bana cidden yardımcı oldu, teferruata ilişkin birçok müşkülümün hallinde beni yalnız bırakmadı. Böylesi bir çalışmanın basın dünyamızdaki yakın takipçisi olarak araştırmacı-yazar Beşir Ayvazoğlu'nu da anmadan geçemeyeceğim. Sabri Ülgener'i her ölüm yıldönümünde hatırlayan ve okurlarına hatırlatan Ayvazoğlu, sahibi olduğu vefa duygusunu bu defa bu eserin yazılmasından yayınlanması aşamalarına kadar yakın takipçisi olarak gösterdi.[9] Ki-

---

[8] Teşekkür borçlu olduğum kişilerden biri olan Prof. Binatlı, 28 Nisan 1998 günü Hakk'ın rahmetine kavuştu. Kendisi Sabri Ülgener'in çocukluk arkadaşlarından biriydi. Bu çalışma için şifahi bilgilerine başvurduğum Yusuf Ziya Binatlı'yı hayırla ve rahmetle anıyorum.

[9] Beşir Ayvazoğlu okuyucularına bu çalışmamızla ilgili şu bilgileri aktarmışlardı: "Ahmed Güner Sayar... içinde yaşadığı toplumun tarihine, kültürüne, duyuş tarzına yabancı olmayan bir profesör. Tıpkı hocası merhum Prof. Dr. Sabri F. Ülgener gibi. Dostlarından biri olmakla gurur duyduğum Prof. Sayar, Süheyl Ünver biyografisini tamamladıktan sonra, hiç beklemeden aynı çapta bir başka çalışmaya soyundu: Sabri F. Ülgener biyografisi. Mükemmel bir eser olacağına inandığım bu biyografiyi büyük bir merak ve heyecanla bekliyorum" ['Ahmed Güner Sayar ve Biyografileri', *"Zaman"*, (13.XII.1996)]. Ayvazoğlu hemen hemen bir yıl sonra bu çalışmamızın yayın hazırlıklarının başladığını da bir başka yazısında okurlarına duyurmayı ihmal

tabın dizilmesini ise Nesrin Aykurt sabırla gerçekleştirdi. Hepsini teşekkür ederim. Nihayet eşim Neslipîr'le kızım Fatma Canan'a gösterdikleri anlayış için borçlu olduğum teşekkürü ifade etmek isterim.

Biyografi tarzında kaleme alınan bu eserin yer yer yazarının subjektif eğilimleriyle yaralandığı gerçeğini daha önce ifade etmiştim. Bunun biyografik bir çalışmanın özü gereği kaçınılmaz bir zaafiyeti olarak görülmesini dilerim. Sabri Ülgener'i insan olarak yakından tanımak, fikirleriyle etraflıca yoğrulmak, içine çekildiğim bu subjektivizmin yegane kaynağıdır. Yoksa metin içinde karşılaşılacak olan "ne de olsa akademik babamdı" veya "Anadolu yüksek ahlâkı" gibi peşin hükümlerin okuyucuların tamamına hitap etmeyeceğinin bilincindeyim. Hocalarıma şükran borcumu ödemeye çalışırken, farklı adeselerle Türk tarihine bakabilmenin de benim için ilahî bir ikram olduğunu burada teşekkürlerimle ifade etmek istiyorum.

Selimiye, 22 Nisan 1998

---

etmedi. Bk. 'Ülgener Biyografisi', "*Zaman*", (6.XII.1997).

KISALTMALAR

AİA.	:	Ak İktisat Ansiklopedisi
ASR	:	The American Sociological Review
Bk.	:	Bakınız
CD	:	Cumhuriyet Dergi
Cf.,	:	Karşılaştırınız.
CJEPS	:	The Canadian Journal of Economics and Political Sciences
DB	:	Doğu Batı
EA.	:	Ekonomi Ansiklopedisi
FD	:	Felsefe Dergisi
HFM.	:	İÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası
HOPE	:	History of Political Economy
Ibid.	:	Adı geçen eser
İD.	:	İktisat Dergisi
İFA.	:	İÜ. İktisat Fakültesi Arşivi
İFM.	:	İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası
İst. A	:	İstanbul Ansiklopedisi
İÜ.	:	İstanbul Üniversitesi
İÜİFD	:	İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi
İÜSBFD.	:	İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
JEH	:	Journal of Economic History
KAM.	:	Kubbealtı Akademi Mecmuası
MG	:	Milli Gazete
Op.cit.	:	Yukarıda adı geçen eser
QJE	:	The Quarterly Journal of Economics
RFSE.	:	Revue de Faculté des Sciences Economiques
SBF.	:	Sabri Fehmi Ülgener
SIM	:	Siyasi İlimler Mecmuası

SR	:	Social Research
TB	:	Toplum ve Bilim
TD	:	Türk Düşüncesi
TDA	:	Türk Dünyası Araştırmaları
TE.	:	Türk Edebiyatı
TEk	:	Toplum ve Ekonomi
TG.	:	Türkiye Günlüğü
TT.	:	Tarih ve Toplum
TY	:	Türk Yurdu
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
YD	:	Yeni Düşünce
YG	:	Yeni Gözlem
YK.	:	Yeni Karınca
YO	:	Yeni Ortam
YT.	:	Yakın Tarihimiz
YU	:	Yeni Ufuklar
YY	:	Yeni Yüzyıl

BİRİNCİ KISIM

SABRİ F. ÜLGENER'İN HAYATI

(8.V.1911 - 1.VII.1983)

I
Giriş

Sabri F. Ülgener'in soyağacı hakkında doyurucu bilgilere sahibiz. Baba tarafından ailenin kökleri Safranbolu'ya uzanırken Ülgener anne tarafından İstanbulludur. Bir büyük yerleşim ve kültür merkezi olarak İstanbul'da, geçen asrın sonlarında, evlilik yoluyla iki Osmanlı-Türk ailesi bir araya gelmiş ve İstanbul, Sabri Bey gibi fevkalade nadir bir terkibi üretmiştir. Sabri Ülgener has bir İstanbulludur. Doğumu ve çocukluğu Osmanlı devletinin tarih sahnesinden çekildiği son yıllarla Kurtuluş Savaşına rastlamış, ilk gençlik yılları ve ertesi ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yeniden yapılanma devrelerinde geçmiştir. Türkiye ve Türklük, bu çok önemli geçiş döneminde sancılı ve sıkıntılı bir şekilde yol alırken Sabri Ülgener yaşının küçüklüğünden, ne bu muazzam değişimi farkedebildi, ne de ona ruhî ve maddî herhangi bir katkıda bulunabildi. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin somut çizgilerini ve değişimin boyutlarını akletmeğe başladığında İstanbul Darülfünûnu'nda hukuk tahsilini sürdürüyordu. 1930'lu yıllarla birlikte kendisini kültür adamlığına götürecek yolu bilinçli bir şekilde adımlamaya başladı. 1935 yılında akademik hayatı kendisine meslek olarak seçti. Artık kafası kararlı bir şekilde tarihle toplumu birleştiren devasa bir program için mayalanmaya hazırdı. Böylesine güç ve devasa bir programı daha mesleğinin ilk yıllarında omuzlaması ise sebepsiz değildi. Osmanlı toplumunun iktisadî zihniyetini açıklayabilmek için gerekli şartlar kendiliğinden oluşuyordu. Fakültede Alman hocaların sunduğu sağlıklı bir 'norm' ile Batılı kaynaklar bir yanda, diğer yanda Cumhuriyet çatısı altında, Osmanlı iktisat zihniyetinin varisi Türk insanı ile Osmanlıca yazma ve basma kitaplar elinin altında idi. Genç Cumhuriyet'in koruyucu kemeri içinde toplum yekpare Türk tarihi içinde misli görülmemiş bir yeniden yapılanma sürecine geçmişti. Genç akademisyen Sabri Ülgener Türkiye'nin nereye doğru seyrettiğini değil fakat bu gidişin ulaşılmak istenen hedeflerini pürüzsüzce ya da en az sıkıntılı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için nereden geldiğinin araştırılmasının lüzûmuna inanıyordu. Önemli olan

toplumun (nereye) gidişi değil fakat (nereden) gelişiydi. Bu sorgulama biçimi araştırmasının yeterli şartını oluşturacaktı. Gerçekten de o, bu tarihî toplumsal düğümü çözmek için zor bir akademik yükün altına girmişti.[1]

Onun kendisine tahmil ettiği bu yüke dair esaslı bir araştırma programını kimseden duymadığı gibi bu konuda bir imâ, ya da ipucunu Osmanlıca-Türkçe kaynaklarda yakalayabilmiş değildi.[2] Her şey ağır, temkinli ve sebatkâr bir hesaplaşmanın ürünü olarak kafasında yarattığı bir huzursuzlukla başladı. Sıkıntının temelinde okuduklarını sağlıklı bir teorik süzgeçten geçirememesi vardı. O güne değin yukarıda sözü edilen ve kökleri Osmanlıya uzanan iki kaynaktan, insanlardan ve kitaplardan, işittikleri ve okudukları sistematik bütünlüğe kavuşamamış yüzen bilgilerdi. Okumayı keyifli bir meşgale haline getirdiği divanlar, bazı vakanüvis tarihleri, fıkıh ve tasavvufa ait kitaplardan kafasına yığılan bilgilerle bir yere varamamanın sıkıntısını içinde yaşıyordu. Onun kafasındaki bu karmaşayı adeta kozmik bir ahenge götürecek ışık ya da dışsal (teorik) şok 1933 yılında yurdumuza sığınan Alman hocalardan geldi. Gerçekten de Alman hocalarla temastan sonra, kafasındaki fırtınalar yerini tam bir sükûnete bıraktı. Artık kendi ismini Türk sosyoloji düşüncesine taşıyacak çalışmaların eşiğine ulaşmış, Weber sosyolojisinin aydınlattığı uzun ince yolda, Osmanlı iktisat tarihinden hareketle ekonomi ile din (İslâmiyet) arasında sağlıklı köprüler kurmak için malzeme toplamaya başlamıştı. Alman hocaların sihirli dokunuşu Sabri Ülgener'de fıtrî bir eğilim olan İslamî tasavvuf neşesine somut-tarihi olgular dünyasına bakmada farklı bir boyut ilave etti. Aile ocağında bir Nakşibendî şeyhi olan dedesi İsmail Necati Efendi'nin yaktığı ateşin saldığı rahmaniyet kendisinde mevcut fıtrî istidadın gelişmesine vaktinde bir ivme verdi ve bu hal kesintiye uğramadan vefatına değin sürdü. Görülen odur ki, söz konusu bu atavistik tesirlerin bilimsel araştırma programına su katışmadık özgün kaynaklar sunması, Sabri Ülgener ailesine yönelmemizi zorunlu kılmaktadır.

Fikri hayatının kristalleşmesinde bir sosyal bilimci olarak din sosyolojisinden hareketle iktisat zihniyeti araştırmalarına yönelmesinde onun 'baba'

---

[1] Ülgener'in sözlerini zikredecek olursak: "Bir vakit kaderin yardımı ile iktisadî refaha kavuşmuş ve sonradan gerilemiş memleketler… *maziden devraldıkları itiyatlar ve kökleşmiş alışkanlıklar* dolayısıyla biraz daha zor durumda bulunurlar… Aralarında Türkiye'yi de katacağımız bu zümre bizi tetkiklerimizde diğerlerinden çok alâkalandıracaktır", ['İktisadi Gelişmenin Şartları ve Sınırları', "*İFM*", Cilt 16, (1954-1955), s. 6 (vurgu: *AGS*)]. Hiç şüphesiz, bu satırların sahibi olarak Ülgener sosyolojiyi millileştireceği gibi iktisat teorisini de "bizi tetkiklerimizde diğerlerinden çok alâkalandıracaktır" sözleriyle Türkiye gerçeğine çekecektir.

[2] Ülgener'in kafasını meşgul eden soruyu 1938'in haziranında Antalya meb'usu Rasih Kaplan da soruyordu: "Niçin bu millet bu kadar fakir ve niçin bu yurt bu kadar harap kaldı? Mütemadiyen kendi kendime bunu sorardım… Hakikaten Türk ulusunun fakir kalmasının, Türk yurdunun harap kalmasının sebepleri varmış." [Zikreden B. Kuruç, "*Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*", (Ankara , 1987), s. 208].

tarafından tevarüs ettiği eğilimlerin ve ruhî mirasın payı büyüktür. Dedesi İsmail Necati Efendi ile babası Mehmed Fehmi Efendi mahfiyetkâr, içe dönük, ihtiraslarını törpüleyip masivadan mücerred olmuş insanlardı. Din ve şeriat kurallarına uymada gösterdikleri dikkat ve titizlik onları Sünnî ulemâ ve ağırbaşlı sufiler grubuna dahil etmişti. Ahlâki bir idealizm üzerine davranışlarını inşa eden bu mübarek insanlar dost-arkadaş çevrelerinde karşılaştığı şer'î ve tasavvufî meselelerin hallinde çözümlemede bulundular, malzemeler sundular. Sabri Ülgener de eserleri ile fıkhî ve tasavvufî akıma fevkâlâde bir takiple nüfûz etmiş, bilhassa "*Zihniyet ve Din*" başlıklı mühim eserinde dede-baba etkisini içten dışarıya çekerek satırlar arasına boca etmişti. Diğer taraftan İsmail Necati ve Mehmed Fehmi Efendiler sıradan hocalar değillerdi. Osmanlı saltanatında bir gelenek haline gelen ve padişah huzurunda Ramazan ayı boyunca verilen 'Huzur Dersleri'nin hocalarıydılar. Bu haliyle onlar İstanbul'da padişah ve rical-i devletin pek uzağında değillerdi. Din ve devlete ettikleri dualarla, manen, devletin bekası için can suyu olmuşlardı. Dede ve babasının bu konumu Sabri Ülgener'in düşünce ufkunda Osmanlı politik toplumu ile İstanbul'da oluşan kültür iklimi bir arada ele almasına, Osmanlı toplumunun yarattığı değerlerle yoğrulmasına sebeb olacaktı. Bu vasat içersinde kendini, son devir Osmanlı uleması ile Nakşibendiliğin Gümüşhanevî silkine mensup insanların arasında buldu. Ancak, aldığı eğitim Batılı idi. Buna rağmen 1935 yılına kadar 'baba' ocağının koruyucu şemsiyesi altında madde ile hesaplaşmayan, siyasete bulaşmayan haliyle gençlik yıllarını, bu arada üniversite eğitimini tamamladı. Siyasette ton, ekonomide sınıf farklılıklarını göremedi. Huzur dolu bir yuvada hep kendisiyle meşgul oldu. Çok okudu. Dağınık ve yüzen bilgi verileri sağlıklı bir teorik çerçeveye kavuşturmadığından her müptedi gibi o da bunaldı, bocaladı. Sabrı ihtiyar edip dünyaya (tarihe, topluma ve ekonomiye) bakış adeselerine kavuşacağı fırsatları bekledi.

Sabri Ülgener'in 'anne' tarafından İstanbul'da Hafız Mehmed Paşa ve Hasan Sabri Paşa ile başlayan hayat ağacı ise köklerini Osmanlı askeri sınıfının içine salmıştı. Bu ailenin üyeleri ülkemizin askerî ve siyasî hayatında çok önemli misyonları yerine getirmiş insanlardı. Hafız Mehmed Paşa ve damatların hepsi Osmanlı askerî aristokrasisine mensup değerli paşalardı. İktisadî durumlarının getirdiği nisbî rahatlıkla İstanbul'da Boğaziçi'nin sahilhanelerinde ve sırtlardaki konaklarda ikamet ettiler, çocuklarını Batılı üslûp ve usulde yetiştirdiler. Bu güzide askerler devletin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadî gailelerin farkındaydılar. Politik düzlemin çözülme, nihayet dağılma ve batış aşamalarında önce parçalanmaya mani olmak için çaba gösterdiler. Aile üyeleri Sultan II. Abdülhamid'e olan muhalefetlerini konak hayatlarının bir parçası haline getirdiler ve buralarda yaptıkları tahlil ve tenkitleri çözümleriyle birlikte kışlalara, askerî bürokrasiye taşıdılar. Artık siyasetle içiçeydiler.[3]

[3] Ali Fuad Cebesoy'u dinliyoruz: Bu insanlar Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı "gayri ih-

Osmanlı devletinin çöküş sürecinin hızlandığı bir ortamda askerî sınıfın toplumu koruyucu, kollayıcı bir görevle ortaya çıkışı, geçiş dönemi (1912-1922 arasında) ve ardından politik toplumun yeniden yapılanması (Cumhuriyet'in ilânı ve sonrası) ile devam etmesi, ailenin asker kanadını sürekli olarak sahnede tuttu. Artık onlar toplumsal değişimi üstten etkileyen ve denetleyen bir sınıfın aktif üyeleri oldular. Bir isim koymak caiz ise, onlar birer Paretocuydular. Bu Paretogil seçkinci grubun üyeleri 1926 İzmir suikastına kadar uzanan yolda önce İttihatçılığa bulaştılar. Onlar için 31 Mart hadisesi dışa boşalmanın, topluma yön vermenin ilk esaslı basamağı oldu. Bu tarihten sonra hızlanan batış sürecinde var güçleriyle bir cepheden ötekine koştular. Biten imparatorluğun küllerinden yeni bir devlet ortaya çıkaracak olan Kurtuluş Savaşına katıldılar. Savaşta sahnenin ön safında, "Kurtuluş'un ertesindeyse önemli görevleri omuzladılar. Aslında ailenin Cumhuriyet öncesi doğan 1880 kuşağına mensup askerleri ile daha sonra doğanlar siyasetten sanata, askerlikten akademik hayata kadar yakın tarihimizde hemen her alanda ses verdiler, iz bıraktılar. Ailenin 1880 kuşağından askerler Ali Fuad Cebesoy, Kâzım Karabekir kurtuluşu gerçekleştirip Cumhuriyetin ilanıyla birlikte siyasete bulaşmaları tarihin itici gücü olarak kaçınılmazdı. Ancak İzmir suikastı ve sonrası onları bir çizgiye davet etti. 1900 yılı ve sonrasında doğanlara gelince; onlar da 1930'lu yıllarla birlikte siyaset, sanat ve üniversiter hayat içersinde boy gösterdiler. Bu defa maddeyi askerlik dışında farklı bakış açılardan kuşattılar. Nazım Hikmet ve Mehmed Ali Aybar siyasette, Nazım Hikmet ve Oktay Rifat Horozcu sanat hayatında seslerini duyurdular, kitlelere yön verdiler. Akademik hayata giren aile üyeleri ise Mehmed Ali Aybar'la Sabri Ülgener'di. Aynı yılda, 1935'de, İÜ. Hukuk Fakültesi'nden mezun olan bu iki insan farklı dallarda, hukuk ve iktisatta, akademik kariyere yöneldiler. Aslında onlar ailenin kafaca en rafine insanları olarak karşımıza çıkıyorlar. Aybar'la Ülgener'in çatışması ise kuzenlerin öfkesi ('*the resentment of cousins*' -tabir Sabri Bey'indir) olarak çağdaş Türk düşünce tarihinde yerini alacak derinlikte toplumal bir hesaplaşmadır.

Ülgener'in 'anne' tarafından soy kütüğünde yerlerini alan bu Osmanlı paşaları yurdu koruma, politik toplumu güç kullanarak muhafaza ve somut hayattaki düğümlerin çözülmesinde serbest ve hür aklı (rasyo) fonksiyonel hale getirmiş kimselerdi. Devleti sahiplenirken ülkenin içinde bulunduğu ekonomik perişanlığın bir sebebi olduğunu sorguladıklarında dini, münhasıran

---

tiyari kendilerinin de bir 'hürriyet' davası olduğunu ve bu davayı gizlice yürüten 'İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mevcut bulunduğunu düşünerek, politikaya girmekten nefislerini men edemiyorlardı" ['Atatürk'ün Yüksek Kumandanlık Kudreti ve Meziyetleri', *"YT."*, IV, (1963), s. 322]. Nitekim kuzenlerden Kâzım Karabekir ile Ali Fuad Cebesoy, II. Abdülhamid saltanatının sonlarına doğru İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmişlerdi [cf., K. Karabekir, *"İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896-1909"*, (İstanbul, 1982), s. 35 ve 178, dn. Ayrıca K. Karabekir, *"Hayatım"*, (İstanbul , 1995), s. 149; 347].

İslâmiyeti sorumlu gören genel eğilimi paylaşıyorlardı. İslâmiyetin sorumlu görülmesi aslında tarihin bu insanları sürüklemesinden kaynaklanmaktaydı.[4] Gerçekten de devleti ve milleti koruma ve kollama görevini yerine getiren bu insanlar hurafelerin kırılması, âtıl Orta-çağ zihniyetinin aşılması için kurumsal dünya ile hesaplaştılar.[5] Devlet adamı, tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın "ulema kılıklı cühela" dediği zümreye karşı aile üyelerinin bir tepkisi vardı. Olayların akışı bu tepkiyi Kurtuluş Savaşı'nın büyük komutanlarından Ali Fuad Cebesoy ve Kâzım Karabekir'de daha belirginleşecekti.[6] Onların çocukları, Ülgener'in kuzenleri de dede-baba çizgisinde yol aldılar. Sabri Ülgener'e gelince: 'Baba' tarafının tasavvufa, 'anne' tarafının da filozofiye açık eğilimleri onu farklı bir şekilde yoğurduğu ve yetiştirdiği görülüyor. İsmail Necati ve Mehmed Fehmi Efendiler'in ahlâkta mükemmellik arayışı karşısında 'paşalar'

---

[4] M. A. Aybar'ı zikrediyoruz: "Medeniyet trenini kaçırmamızda… Müslümanlığın bizi çok kösteklediğini sanıyorum" [M. A. Aybar'dan C. Kudret'e 21.X.1958 tarihli mektuptan: İ. Kudret-H.İnci (haz.), "*Cevdet Kudret'e Mektuplar*", (Ankara, 1995), s. 151]. Gözlemlenen bu genel entelektüel eğilimi Ülgener'den dinleyelim: "Batı karşısında geri kalışımıza ne vakit suçlu ve sorumlu aransa dilin ucuna hep aynı soru gelmişti: Sorumlu ilk ve öz kuralları ile gerçekten İslâm dini mi idi?" ["*Zihniyet ve Din*", (İstanbul 1981/B), s. 121]. Devamla: "Tanzimat'tan bu yana … o yolda düşünmek ve kalem oynatmak çağın entelektüel tutkusu ve moda akımı halini almıştı" [*İbid*.,]. Sabri Ülgener aile içinde ve dışında işittiği ve okuduğu bu sorumlu tutma işine akademik bir adese ile yaklaştı. Dolayısıyla, bu düğümü çözmek için iktisat-din ilişkisi onun esas ilgi odakçığı ve araştırma alanı oldu. Bu sahada yaptığı özgün araştırmalar sonucu ortaya çıkan tablo düşündürücüydü. İslâm tasavvufunu sorumlu olarak etiketlerken, saf İslâm'ın ilk ve öz kurallarının dışında tasavvufun bâtınîleştiğini, din yayılırken karışan bir dizi İslâm dışı unsura yataklık ettiğini gösteriyordu [cf, *ibid*., s. 122]. Uzun süren akademik bir çalışmanın bu ve benzeri ürünleri bizi ileri safhalarda etraflıca meşgul edecektir. Ancak Ülgener'i bu konuya yönelten etmenler arasında onun 'anne' ve 'baba' tarafları arasında fikre ve maddeye dayalı saflarını ayıran sessiz bir bölünmüşlüğün de payı olsa gerektir.

[5] "Neden bütün Genç Osmanlılar, İttihatçılar, Kemalistler derece derece artan şiddetle din aleyhtarı olmak zorunda kalmışlardır. Bu tarihin onları ittiği bir maceradır… Keyif olsun diye din aleyhtarı olunur mu? Bu o toplumun realitesi haline gelmişti" [H. Berktay, 'Osmanlı Dünyasında İnanç Bilgi İkilemi', Z. Toprak (yön), "*Anatomi Dersleri: Osmanlı Kültürü*", (İstanbul, 1995), s. 207]. Şimdi bu realiteyi somutlaştıralım: I. Dünya harbinden sonra Edirne'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Dr. Rifat Osman'ın "memleketimizde tekkelerle türbeler kadar fabrikalarımız olsa Almanya'yı geçerdik" sözleri karşısında "bu temenniyi unutmayacağını vaad eder" [C. Çulpan, "*Tosyavizade Rifat Osman* (*1874-1933*)", (İstanbul, 1959), s. 37]. 20. asrın büyük mutasavvıflarından Ahmed Amiş Efendi, Nevres Bey'e (ki bu zat Atatürk'ün Fransızca hocası idi [cf., A.C. Y[öntem], 'Yakın Tarihimizde Bilinmesi Gereken İki Hakikat', "*YT*.", III, (1963), s. 55]: "Nevres! Nevres! Sen tekkeyi bırak. Bu kadarı kâfi" diyordu [A.S. Ünver'in 'tasnif edilmiş notlarından (G. Mesara arşivi)].

[6] Ülgener'in 'anne' tarafına mensup üyelerin İslâm'a bîgâne ve onu hafife aldıklarını söylemiyoruz. İktisadi madde ile olan kırılmaz mesafede "ulema kılıklı cühela" tarafından temsil edilen din onları fevkalade rahatsız etmekteydi. Kaldı ki anneannesi Hatice Hanım'ın ablası Ayşe Sıdıka Hanım Gümüşhanevî dergahının müdavimlerinden idi. Onun damadı Samih Rifat Bey ise Türk milliyetçiliğini Bektaşilik ile telif etmişti.

kuşağı, bilgi ve kavrayışta mükemmelliğin peşindeydiler. Dünyayı dogmalarla değil, kavramlarla ele almak istemeleri 'anne' tarafının insanlarını sürekli olarak madde ile hesaplaşmaya itti. Bir taraf 'efendi' iken, diğer taraf 'paşa' ve 'bey' idiler.

Ülgener'in 'baba' ve 'anne' aile ağaçlarında görülen fikrî farklılık ve madde karşısında sergilenen zıt tavırlar aslında Tanzimat ertesinde toplumsal á la Turca / á la Franga bölünmüşlüğümüzün en canlı bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kez daha vurgulayalım ki 'baba' tarafı *monist kainat* telakkisine bağlı, içe dolan, pasif, maddeyi kanunlarına hapseden hatta ona dokunmaktan, insanı kırmaktan çekinen, dolayısıyla dünya (siyaset, ekonomi, din ve sanat) ile hesaplaşması olmayan insanlardı. İç alem medeniyetlerini insan-ı kâmil anlayış ve arayışına göre inşaya çalışmışlar,[7] daima ruhâni kalmışlardı. Benimsenen bu zihniyet dünyası rahatlığı ve rehaveti getirdiğinden kalp safası ve gönül huzuruna gıpta edilecek bir kıvamda sahip olmuşlardı.[8] Ülgener'in 'anne' tarafıyla meslek çizgisinde bir yerde buluşması onun dede-baba'dan tevarüs eden geleneksel çizgiyi medreseden mektebe, oradan da üniversite çatısı altına taşımasıyla izah edilebilir. Ancak bir farkla: 'Dede-baba'nın medrese-dergâh birlikteliği Sabri Ülgener'de akademik hayata intisabıyle akılın güdümünde hareket halinde olan her şeyi, siyaseti, ekonomiyi ve dini sorgulayacaktı. Bu haliyle 'baba' tarafının mümin yanına 'anne' tarafından hareket halinde olan akılı kattı. Fikri dünyasının temel yapı taşlarını toplarken, zıtlıkları kafasında, davranışında ve eserlerinde uyuma götürdü. Bu skolastik sentez içinde baba tarafının efendiliği ile anne tarafının paşa ve beyliği kendi beyefendiliğine temel teşkil etti.

Gerçekten de o 'iman' [subjektif bilgi] ile 'akıl'ın [objektif bilgi] uzlaştırılması kadar, zıtlıkların sabır isteyen birlikteliğini bilgece gerçekleştirdi. Bu kafa yapısı ile maddeye baktı, Türkiye'nin somut toplumsal gerçeklerinin üstüne gitti. Ancak somut hayatta ortaya çıkan kilitlerin çözümü ve eserlerinde sergilediği fikri dünyanın koordinatları kuzenleriyle örtüşmedi.

Ana tarafından soy ağacının unsurları kuzenlerin dedeleri, babaları, enişteleriyle birlikte ailenin asker üyeleri kendi içinde mesleki bir soyağacı oluş-

---

[7] Ülgener'in dede ve babasının peşinde oldukları insan-ı kâmil tipi Gümüşhanevî Ahmed Ziyaneddin Efendi'nin şahsında somutlaşırken kendisinin de bu zata olan ruhî yakınlığına ileride işaret edeceğiz. Bu bağlamda iktisadi ahlâk dünyamızın insan-ı kâmil anlayışı için bk. SFÜ., "*İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*", (İstanbul, 1981/A), s. 62; 73. İnsan-ı kâmil anlayışı için bk. S. Cem, "*İnsan-ı Kâmil ve Tasavvuf*", (Ankara, 1960).

[8] Sabri Ülgener'in yazdıklarının aydınlığında dede ve babasının dünyaya bakışlarını yakalamaya çalışalım: "Madde yapısına ve madde ilişkilerine sürünmeden sonsuzluğa giden yol üstünde iç huzur ile aşılacak bir aradurak!" [*op.cit*., (1981/B), s. 33]. Bu satırlar, akılla yoğrulup maddî ilişkiler dünyasında iktisat boyutunu gün ışığına çekebilmek için iktisat eğitim ve araştırmalarına bir ömür vakfeden Sabri Ülgener'in paraya, servete mesafe koyan, siyasete bulaşmayıp alarga kalan, iç huzuru ile meşbu bir Ortaçağ ahlâkçı görünümünü de bizlere vermektedir.

turmaktaydı. Onlar bilinçli bir şekilde rasyonalizme itibar ettiler. Bu yorgun savaşçılar, 1918 ertesinde, çöken imparatorluğun küllerine acı acı baktılar. Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleriyle bu insanlar

> "… Harb-i Umuminin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında dimağları çare, 'çare-i halâs' aramakla meşgul [idiler]"[9]

Gerçekten de aileden Hüseyin Hüsnü Paşa; İsmail Fazıl Paşa ve oğulları Mehmed Ali ve Ali Fuad Cebesoy; Ahmed Hamdi[10] ve Kâzım Karabekir; Samih Rifat Bey çare-i halâs aramakla meşguldüler. Cumhuriyet'in ilânı ve sonrasında aralarında Sabri F. Ülgener'in de bulunduğu kuzenler kuşağı, bu defa eleştirel aklın güdümünde yeni politik toplumla hesaplaşmaya başladılar.[11] Nazım Hikmet Bey, 1924'de, Cumhuriyet'in ilânını ileriye atılmış bir adım, bir burjuva inkılâbı olarak görüyor, ancak onun atılmış "son adım" olmadığını da ileri sürüyordu.[12] Hiç şüphesiz bu tesbitin ardında, Kemalist rejimin 1926'da, İzmir suikastı ertesinde, ailenin asker üyelerine yaptığı tebligatın, ailenin 1900 ve sonrası doğumlularına da yapıldığı gerçeği vardır. Bu davete icabet etmeyenler eleştirel aklı mevcut düzenin (iktisadi hürriyetçilik, Cumhuriyet ve laiklik) ıslahından çok onu zayıflatmak ve farklı bir ekonomik transformasyona uğratmak için kullandılar. Hal bu olunca, "kapana tutulmuş"[13] insan ayağını kurtarma mücadelesinde iktisadi eşitlik (komünizm) için bayrak açıl-

---

[9] M. K. Atatürk, *"Nutuk"*, (Ankara. 1989), s. 7.

[10] Kurtuluş Savaşı sırasında Ahmed Hamdi Karabekir İstanbul'da idi. Küçük kardeşi Kâzım Karabekir'e göre "Mütareke'nin karanlık günlerinde Milli Mücadele için İstanbul'da verimli çalışmalarda bulunmuştur" [A. Çetinkaya, *"Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler"*, II, (Ankara, 1968-1969) s. 369].

[11] Kuzenler kuşağı en keskin sesini Nazım Hikmet Bey'de buldu. Nazım Hikmet şu dizelerle Cumhuriyet'le açıktan açığa hesaplaşıyordu:

"Gavuru yendik, girdik İzmir'e
Sonra
Sonra Cumhuriyet oldu
Ve lâkin…
…
Şöyle ferah, şöyle yiğitçe koşarken
Kapana tutulmuş gibi oluyor insanın
Ayağı"

[*"Memleketimden İnsan Manzaraları"*, (İstanbul, 1993), s. 233-234].

[12] Cf. Nazım Hikmet, *"Yazılar, (1924-1934)"*, (İstanbul, 1993) s. 9.

[13] Cf. Nazım Hikmet, *op.cit.*, (1993), s. 233-234.

dı.[14] Kuzenlerin daha çok halkçılık ilkesine sığınarak anti-kapitalist ve iktisadî eşitlikçi mücadeleye soyunmaları, giderek Hafız Mehmed Paşa ailesindeki bir başka bölünmüşlüğü de satıh altından su üstüne çıkaracaktı.

Sabri Ülgener'in kuzenleriyle ailevî münasebetleri nasıldı? Bunu bilmiyoruz.[15] Aralarındaki fikrî uçurumun derinliği bir zaman sonra Türkiye'nin rejim meselesi olunca Ülgener'in de kollarını sıvadığı fikri mücadelenin ne kadarı kuzenleri içindi? Bunu da bilmiyoruz. Kaldı ki kendisinin dışında kuzenler Türkiye'nin iktisadî refahını iktisadî eşitlikte ararlarken bu defa kendi aralarında bir yol ayırımına geldiler. 'Elitist sol'un karşısına 'demokrasi olmadan sosyalizm olmaz' anlayışının çıkışı, aslında, Türk solunun da meselesi olacaktı.[16] Hangi sol? Ülgener bütün bunları reddetti, kalemiyle karşı durdu.[17] Bilhassa 1975 ertesinde peşpeşe yayınladığı makalelerle ülkemizde iktisadî hürriyetçiliğin en bilinçli savunucularından biri oldu.

Şayet Osmanlı Devleti tarihteki varlığını birkaç on yıl daha sürdürseydi

---

[14] Bu bağlamda Nazım Hikmet'in konumu için bk. M. Tuncay, *"Türkiye'de Sol Akımlar-II, (1925-1936)"*, (İstanbul, 1992), s. 76-77, 88, 118, 122, 124, 125, dn. 2, 126. Ayrıca E. Karaca, *"Eski Tüfeklerin Sonbaharı"*, (İstanbul, 1996), s. 184-185.

[15] Kuzenlerden Nazım Hikmet Bey, Şevket Süreyya Aydemir'i şu sözlerle değerlendiriyordu: "Sen bir köylüsün! Yani cemiyetin tortusu… Bir Ortaçağ artığı. Toprağa yapışmış, donmuş, statik bir varlık. Bütün inkılâplarda fren. Bir ayakbağı! Siz köylülerin görüş ufkunuz, yalnız kendi tarlanızın sınırları ile çevrilmiştir. Kafanız bâtıl inançlara bağlıdır" ["*Suyu Arayan Adam*", (İstanbul, 1971), s. 259]. Bu değerlendirmeler bir ipucu olabilir mi? Kuzenlerin gözünde Ülgener köylü değil ama ulema sınıfının değerleriyle yoğrulmuş, inanç dünyasının yaptırımlarına bağlı bir insandı. Netice itibariyle, ihtilâl yolunda onun da bir ayakbağı olması düşünülemez mi? Ancak bu istidlâllerimiz, söylemeye gerek yok ki, sağlam dayanaklardan yoksun. Sulhi Dönmezer'e göre: "Mehmed Ali Aybar ile Sabri Bey'in yakın bir dostlukları yoktu. Zira Sabri anti-komünistti" [Gayrettepe'de 11.II.1998 günkü sohbetimizden]. Kaldı ailenin hanım üyeleri birbirlerini arayıp görüşürlerken [Ayşe Baştımar ile Moda'da 28.XII.1997 ve Sevim Ülgener ile Erenköy'de 27.I.1998 günkü sohbetlerimizden] genişçe bir yelpazeye yayılan fıkrî aykırılıklar aile [Ayşe Sıdıka Hanım'ın çocukları ve torunları] arasında şiddetini ve kavgalarını günümüze değin taşıdığını, fakat her şeye rağmen sevgi ve saygının son kertede egemen olduğunu bu ailenin son kuşak çocuklarından birinden dinledim [Fatma Baştımar ile Nişantaşı'nda 26.XII.1997 günkü sohbetimizden].

[16] Kuzenlerden Mehmed Ali Aybar "demokrasiyle iç içe, amacı insanların mutluluğu olan, emekçilerin yönettiği bu sosyalizm" ['Belli, Hiçbir Yazımı Okumamış', *"Milliyet"*, (3.X.1989)] davasının peşindeydi. Aybar demokrasi olmazsa sosyalizmin de olmayacağını savunuyordu.

[17] Ülgener'in ailesindeki 'mitos' ve 'logos' arasındaki bölünmenin ya da bunlar arasındaki yıllara açılan sessiz çatışmanın sıkıntısını yaşamadığını ileri süremiyoruz. Kendisi çileli bir zihnî hesaplaşma sonunda esaslı bir terkibe ulaşmıştı. 'Mitos'un hakimiyet alanına giren temel metafizik unsurlarla hesaplaşmaması kuzenlerden (daha geniş bir çerçeve içinde çağımız aydından) farklı olarak bir bunalım felsefesini yaşamadığını görüyoruz. Diğer taraftan, Ülgener 'logos' içinde kalaraktan aklı mevcut düzenin iktisadî hürriyetçiliğin (kapitalizm) ıslahı yönünde kullanmıştı. Kuzenlere gelince; çatışmanın a priori galibi olan 'logos'un düzenin zayıflatılması, hatta yıkılması için kullanılmasına ilişkin pek çok somut örnek vardır. Bu bağlamda Nazım Hikmet'in konumu için bk. N. Akder, *"Bilim Davası ve Örf Korkusu"*, (Ankara, 1976), s. 16-17.

Sabri F. Ülgener İsmail Sabri Efendi olarak kalacak ve büyük bir ihtimalle de dede-baba çizgisinde medrese eğitimini tamamlayıp ulema sınıfının mümtaz bir mensubu olacaktı. Yine büyük bir ihtimalle ehl-i tarik olacak, cedleri gibi nefis tezkiyesine yönelecekti. (Bu satırlarımı Sabri Hocamın yaşantı gerçeğinde şahidi olduğum ahlâkî ideallere olan bağlılığı ve sahibi olduğu Anadolu yüksek ahlâkından hareketle yazıyorum). Cumhuriyet, Sabri Ülgener'in gözlerini dünyaya açtı, yakın tarihimize ve insanımıza bakmasını mümkün kıldı. Demek oluyor ki bugün bir Ülgener varsa o Cumhuriyet'in bizlere bir armağanıdır. Ülgener de yaptığı bilimsel araştırmalarla Cumhuriyetin ekonomik düzleminin önündeki hayatî set ve engelleri göstermiştir.

Ailesinden gelen atavistik tesirlerin gelişmesi Sabri Ülgener'i akademik hayatta mükemmel bir filozof-iktisatçı yaptı. Basılmış bilimsel çalışmaları adını 21.yüzyıla taşıyacak güçtedir. Aşağıdaki bölümlerde önce onun soy ağacını ele alacağız. Buradan hareketle entelektüel gelişmesini esas alarak hayat hikâyesini dile getireceğiz.

II
İsmail Necati Efendi

Sabri F. Ülgener baba tarafından Anadolu Türklüğüne mensuptur. Ailenin kökü Safranbolu'nun Oğulveren karyesinde Ömeroğullarından Hacı Mehmed Efendi'ye kadar uzanmaktadır. Hacı Mehmed Efendi'nin 1815'lerde Oğulveren köyünde doğduğunu zannediyoruz.[1] Bu zatın oğlu olan İsmail Necati Efendi'nin doğum tarihine ait yazılı bir belgeye sahip değiliz. Sadece Sabri Ülgener, dedesinin Hicri 1255, Miladi 1840 yıllarında Safranbolu'da doğduğunu tahmin etmektedir.[2] İsmail Necati Efendi tahsile Safranbolu'da başladı. Burada müftü Mehmed Hilmi Efendi'den rahle-i tedris ettikten sonra İstanbul'a geldi. Büyük şehrin ulemasına nüfûz etti ve "muhtelif hocalardan ikmal-i nüsah ederek" 1868'de icazet aldı. Ancak onun feyz aldığı hocalarından "tekmil-i nüsah ettiği hocası" Ahıskalı İbrahim Hulusî Efendi'yi zikretmek gerekiyor.[3] 1876'da açılan rü'us imtihanında muvaffak oldu ve dersiam olarak Bayezıt Camii'nde tedrise başladı. 1879'da önce 'ibtida-ı hariç İstanbul müderrisliği'ne tayininden sonra 'musıla-ı sahn' müderrisliğine terfî etti. 1892'den

---

[1] Sevim Ülgener'deki soy ağacında, İsmail Necati Efendi'nin babası Mehmed Efendi'nin hanımı ile diğer oğlunun Hac'da vefat ettiği bir not olarak belirtilmiştir. Ülgener'e ilişkin bu kitap çalışmamızda onun soyağacı en ufak bir ayrıntı dahi ihmal edilmeden ortaya konulmuştur. Buna rağmen ona ait sahih bilgileri çarpıtarak bir yerlere varmayı deneyen Soner Yalçın'a esaslı bir cevap vermiş bulunuyorum. Bu hususta benim "*Ülgener Yazıları*" [(İstanbul, 2006), sf. 223 – 246] da yer alan 'Sabri Ülgener'in Soyu Sopu: Ya da Yalan'ın Aksiyonlaşması' başlıklı yazımıza bakılabilir. Sert bir tepkiyi içeren bu yazımıza rağmen S. Yalçın eski düzmecelerinden yola çıkarak bir gazete yazısı daha yazarak korsan tarihçiliğini sürdürmüştür: 'O Afişlerin Kökeni Şeyh Ahmed Ziyaüddin Efendi'ye Dayanıyor', "*Hürriyet*", (11.II.2007).

[2] Ülgener'in bu tahmini onun dedesi için hazırladığı hal tercümesindedir. Bk., E. Mardin, "*Huzur Dersleri*", II-III, (İstanbul, 1966), s. 177. İsmail Necati Efendi'nin doğumuna dair torununun dışında bir tahmin daha vardır: "İsmail Necati Efendi Şer'i Siciller Arşivi'ndeki terceme-i halinden 1255/1840 civarında doğduğu tahmin edilmektedir" [İ. Gündüz, "*Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin*", (İstanbul, 1984), s. 146]. Kısa hayat hikâyesi için bk. A.G. Sayar, 'İsmail Necati Efendi (1840-1919)' "*TDV. İslâm Ansiklopedisi*", C. 23, (İstanbul, 2001), s. 115.

[3] Cf., İ. Gündüz, C. *İbid*, s. 146-147.

itibaren talebelerine icazet vermeye başlayan İsmail Necati Efendi'ye Şevval 1315'de dördüncü rütbeden Mecdî ve Osmanlı nişanları ihsan olundu.[4] 21 Receb 1328'de 'Darülhilafet'il Âliye' kısm-ı âli hadis dersi müderrisliğine sahn-ı saman rütbeleriyle tayin edildi.[5] 1315-1328 [1909-1910] senelerinde ise 'mukarrir' olarak iştirak ederek huzur hocaları içinde yer almıştır.[6]

İsmail Necati Efendi tedris ettiği zahirî ilimler yanında "ulûm-u batına ve tasavvufta temayüz etmiş[ti]". Nakşibendi tarikatının Halidî kolunun güzidelerinden Gümüşhanelî Ahmed Ziyaeddin Efendi'ye müntesib idi. Gümüşhaneli'nin tesis ettiği yolda Büyük Efendi'nin halifelerinden biri olacak kadar tasavvuf deryasında hamuş oldu.[7] Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi "hastalandığı zaman Gümüşhaneli halefasından merhum Hâce İsmail Necati Efendi'yi kâim-i makam ittihaz ile bir vasiyetname yazmıştır."[8] Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'nin vefatından sonra 23 sefer 1329 (1911)'da şeyhlik makamına geçti[9].

Mustafa Feyzi Efendi kaleme aldığı manzum menakıbında Hasan Hilmi Efendi'nin vefatıyla Nakşibendi silkindeki yerinin İsmail Necati Efendi tarafından doldurulduğuna şu dizelerle yer vermişti.[10]

Hoca İsmail Efendi hazreti
Etti ifa, emr-i sahib-i devleti
Çün vekil-i mutlak olmuştu o zat
Hem asildir şimdi o âli sıfat

---

4 C., İ. Gündüz, C. *İbid*; s. 147; S. Albayrak, "Son Devir Osmanlı Uleması", II, (İstanbul, 1980), s. 295.

5 Cf., "*İlmiye Salnamesi*", (İstanbul, 1334), s. 107.

6 Cf., E. Mardin, *op. cit*., I, (İstanbul, 1956), s. 115; 153.

7 "Gümüşhanevî hazretlerinin Hasan Hilmi Efendi'den sonra ikinci büyük halifesi idi". [H. Yılmaz, "*Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*", (İstanbul, 1997), s. 94. Ayrıca bk. İ. Gündüz, 'Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaeddin', "*TDV, İslâm Ansiklopedisi*", Cilt 14, (1996), s. 276. M. Kara, 'Ahmed Ziyaüddin-i Gümüşhanevî', "*Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildirileri*" (İstanbul, 1992), s. 31]. "1919'da İsmail Necati Efendi'nin vefatı üzerine boşalan Gümüşhanevî Dergahı meşihatına Ömer Ziyaeddin Dağıstanî getirildi" [Y. Z. Binatlı, 'Dağıstanî, Ömer Ziyaeddin', "*TDV. İslâm Ansiklopedisi*", Cilt 8, (1993), s. 407].

8 Hüseyin Vassaf, "*Sefine-i Evliya*, II, (İstanbul, 2006), sf. 340-341.

9 Cf., Zakîr Şükrî, "*Mecmua-ı Tekaya*", (Berlin, 1980), s. 29; İ. Gündüz, *op. cit*., s. 147; E. Işın, 'Nakşîbendilik', "*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*", VI, (İstanbul, 1994), s. 37.

10 Mustafa Feyzi, "*Menakıb-ı Haseniyye*", (yy.; 1327), s. 15-16. Hasan Hilmi Efendi "müridlerine yazdığı vasiyetini ihtiva eden ve kendilerinin İsmail Necati Efendi'ye ittiba etmelerini isteyen kâğıt parçası verdi" (İ. Gündüz, *ibid*., s. 145]. Aslında Hasan Hilmi Efendi 1896'da Hacca giderken yerine vekil olarak İsmail Necati Efendi'yi bırakmıştı [cf, *ibid*., s. 144].

Eyledi çünkü hayatında vekil
Hem budur dedi mematımda vekil

…
O vasiyet eylemişti ibtida
Şeyh Necati'ye ettik söz iktida

Bu bütün ihvan için sabit idi
Bu vasiyetname teyid eyledi

…
Bu idi Ahmed Ziya'ya müntesib
Andan almıştı hilafetten nasib

Sahib-i fazl-u kemal bir zat idi
Bu makamı andan ihraz eyledi

Hasılı şimdi bir şeyh-i muhterem
Bu makamda eyliyor bezl-i himem"

İsmail Necati Efendi, Fatma Sultan Camii'nde bulunan Gümüşhanevî dergahında Nakşibendi şeyhliğini vefatına değin sürdürmüştür. Dergahta, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin "*Ramüz'ül Ehadis*" kitabını senelerce okutmuş, talebe yetiştirmiş ve icazetname vermiştir.[11]

Cemile Hanım'la evli idi. Bu evlilikten bilebildiğimiz kadarıyla, Mehmed Fehmi adlı bir erkek evlat sahibi idi.[12] "*Sefine-i Evliya*" müellifi Hüseyin Vassaf'a göre ulemâdan, fuzalâdan bu zât-ı âli-kadr idi. Gür beyaz sakallı "celâl ve heybeti ile bir nûr-u ilahi ve şeyhi Mevlâna Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin

[11] Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Ilgazlı Hacı Ahmed [Abduşoğlu] Efendi İsmail Necati Efendi'den hadis tahsil edip icazet almış bir talebedir. Onun sözleriyle: "Mumaileyh Bağdat tahsilli olup, 1910 (1328)'de Huzur mukarriri tayin edilmiştir. 1911 (1330)'de Gümüşhanevî Dergâhı'nda "*Râmûz*" okuturdu. Ahmed Ziyaeddin Hazretleri'nden sonra postnîşin olarak bulunmuş ve bizlere de ilm-i hadisten icazet vermiştir. Mübarek cism-i şerifleri bir hadisin mânâ ve mealini beyan etmeye başlayacağı sırada hemen titremeye başlar. Sonra da 'hûlasa-i hadis şudur' buyururdu." [A. Abdülkadiroğlu, "*Ilgazlı Hacı Baba*", (İstanbul, 1995), sf. 24]. İsmail Necati Efendi'den icazet alan bir diğer öğrencisi de Abdülhay Ali [Öztoprak] Efendi'dir [cf., M. Y. Dümer, "*Hak ve Hakikat Yolcularını İrşad*", (İstanbul, 1980), sf. 356; 372]. Çağdaş Türk yazarlarından rahmetli M. Bahaeddin Özkişi'nin babası Demircili Ömer Lütfi Efendi "İsmail Necati Efendi'nin potasında billurlaşır ve hilafet verilir" [F. Ö. Özkişi, "*Anılarla Bahaeddin Özkişi'yi Anma*", ([İstanbul], [2007]), sf. 8].

[12] Hüseyin Vassaf, *op.cit*, II, sf. 341.

adeta bir benzeri idi. İlmi zahir ve batında yekta idiler."[13] Y. Oğuz'a göre İsmail Necati Efendi, "ariflerin ve velilerin kutbu, zâhir ve bâtın ilimlerinde iki kanatlı, sâliklerin mürşidi, müridlerin mürebbisi, ulaşanların gavsı[idi.]"[14] 6 Şubat 1335 (1919)'da İstanbul'da vefat etti. Süleymaniye Camii ön haziresinde Ahmed Ziyaeddin Efendi ile zevcesinin kabirlerinin yakınında kapalı bir türbeye defnedilmiştir.[15] Mezar taşı başucu kitabesinde Mustafa Feyzi Efendi'nin düşürdüğü tarih ise şöyledir:

Hûvel-Bâkî

Mürşid-i ehl-i hakikat kıdve-i erbâb-ı din
Hazret-i üstad-ı a'zâm tac-ı fahrü'l-ârifîn

Sani-i kaimmakâm-ı Hazret-i Ahmed Ziya
Şems-i feyyaz-ı fezail-i nur-u ayn-i salikîn

Nisbet-efzâ-i tarikat rehber-i ilm-i butûn
Übde-i eslâf-ı sa'dât muktedâ-ı ahirin

Zülcenaheyn Hâce İsmail Efendi Hazretî
Varis-i ekmel idi her halde gayetle metin

---

[13] M.Z.K [otku] (haz.), Feridüddin Attar, "*Tezkiret'ül Evliya*", (İstanbul, ty.), s. 323; *ibid*.; (İstanbul, 1983), s. 334. Ayrıca bk. O.N. Çataklı, "*Hacı Hasib Efendi ve Hacı Aziz Efendi*", (İstanbul, ty.) sf. 54. H. Yılmaz "Son Osmanlı padişahı Sultan Vahiddin'in kendisine intisab ettiğini ve derslerine devam ettiğini" [*op.cit*., s.95] kaynak göstermeden kaydetmektedir. Sabri Hocamla muhtelif sohbetlerimizde bu hususu teyid eden herhangi bir şey duymadığımı ifade etmeliyim. Ayrıca bk. A. Memiş, 'Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidî Tekkeleri', "*Osmanlı*", IV, (Ankara, 1999), sf. 516.

[14] Y.Oğuz, "*Kasr-ı Asifân'dan İstanbul'a: Mihverdeki Mürşid-i Kâmiller*", (İstanbul, 1997), sf. 298. Oğuz devamla: "Gümüşhaneli Dergâhı'nda altın silsilenin otuz dördüncü postnişini, şeyhül hilâfet makamına getirilmişti… Rus ihtilâliyle birlikte… Rusya hudutları içinde bulunan diğer bölgelerdeki tüm Nakşibendî halifelerinin de yönetimi İsmail Necati Hazretleri'ne geçmiş oldu" [*ibid*.]. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla İsmail Necati Efendi'den Nakşî hilâfeti alan kişi Abdülhay Ali [Öztoprak] Efendi'dir [cf., M.Y. Dümer, sf 356-357. Ayrıca O.N. Çataklı, *ibid*., sf. 45]. M. Bardakçı'yı zikrediyoruz: Sultan M. Vahideddin "o senelerde tarikatler de münasebet kurar, şeyhliğini Ömer Ziyaeddin Efendi'nin yaptığı Babıâli civarındaki Gümüşhanevî Dergâhına bağlanır, Nakşî-Halidî olur" ["*Şahbaba*", (İstanbul, 1998), sf. 39].

[15] Cf., E. Mardin, *op.cit*., II-III, s. 177. Ayrıca S. Eyice, 'İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergahı', "*İFM.: Prof. Dr. Sabri Ülgener'e Armağan*", Cilt 43, (İstanbul, 1987) s. 486-487; M. B. Tanman, ['Gümüşhanevî Tekkesi', "*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*", III, (İstanbul 1994), s. 448] ve E. Işın 'Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî', *ibid*., I, (İstanbul, 1993), s. 135; 'Nakşibendîlik', *ibid*., VI, (İstanbul, 1994), sf. 37 ve İsmail Necati Efendi'nin vefat yılı olarak 1918'i, S. Albayrak ise [*op.cit*., s.295], 1920'yi göstermektedirler.

Fevziyâ üçler huzurunda oku üç Fatiha
Buradadır ruh-ı Ziya, Hilmi, Necati berîn

Sene 1338 Sene 1336
Fi 15 Cemaziü'l-ûla fi 6 Şaban[16]

İsmail Necati Efendi'nin Süleymaniye Camii ön hazinesinde bulunan kapalı türbesi Demokrat Parti döneminde mezâr haline getirildi. Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesi tanzim edilirken hazirede bulunan kapalı türbelerin tamamının yıkılması sonucu İsmail Necati Efendi'nin mezarı açık bir kabir haline geldi ve başına bir taş dikildi.[17] Bu nakl-i kubur hadisesi Sabri Ülgener'i çok üzecektir.

[16] Bu kitabe için ayrıca bak. İ. Gündüz, *op.cit*., s. 148 ve S. Eyice, *ibid*., s. 487.

[17] M. Önger'den naklen: Sevim Ülgener'le Erenköy'de 10.I.1997 tarihindeki sohbetimizden.

III
Mehmed Fehmi Efendi

İsmail Necati Efendi ile Cemile Hanım'ın oğlu olan Mehmed Fehmi Efendi 1864 (H. 1281)'de Safranbolu'da dünyaya geldi. Babası İsmail Necati Efendi'nin o yıllarda medrese tahsilinde derinleşmek istemesi İstanbul'a göçü zorunlu kıldı. Bu durumda ömrünün ilk yılları hariç Mehmed Fehmi Efendi'nin hayatı tamamiyle İstanbul'da geçecektir.[1] Önce Kurân-ı Kerîm'i hıfzetti.[2] Daha sonra babasının derslerini takib ederek 1310 [1892]'de icazet aldı. 'Rü'us' imtihanında ehliyetini ispat ederek 1320 [1902-1903] senesinde Ders Vekaletince Bayezid Camii'nde tedrise mezun kılındı. Bu meyanda Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Şevket Efendi'nin hususi hocalığında bulundu.[3] Bayezid Camii'ndeki dersiâmlığı sürerken derecesi 'İptidaî Haric ve Hareketi Haric'e yükseltildi. 21 Receb 1328'de Geyvan Bey Medresesi üçüncü müderrisliği tevcih olundu. Burada "Kısm-ı Âli Edebiyat-ı Arabiye' müderrisi olarak görev yaptı.[4] 1333'de Süleymaniye Medresesi usul-u fıkıh müderrisliği uhdesine tevdi olundu. Bu meyanda 1334'de 'Huzur Dersleri' muhataplığı tevcih olundu ve bu derslerdeki görevi 1337'ye kadar devam etti.[5] 'Darülhilafet'il Âliye

---

1 Bu bilgileri Ülgener'in Profesör İsmet Sungurbey'e verdiği babasının terceme-i halinden derledik [cf, E. Mardin, *op. cit.*, II-III, s. 365 vd]. Ancak A. Çetinkaya'ya göre Mehmed Fehmi Ülgener "ilk ve orta öğrenimini Safranbolu'da tamamlayıp babası ile birlikte İstanbul'a geldi". [*op.cit.*, II, s. 1038]. Halbuki İsmail Necati Efendi'nin 1868'de İstanbul'da icazet aldığı düşünülecek olursa bu ifadenin yanlışlığına hükmetmemiz gerekiyor. Mehmed Fehmi Efendi'nin kısa çizgileri içerisinde hayatı için bk. *Büyük Larouse*, XV, (İstanbul, ty.), s. 7934. Ayrıca bk. A.G. Sayar, *op. cit.*, (2001), sf. 115. K. Yazaroğlu, 'Ülgener, Mehmed Fehmi', *"Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi"*, II, (İstanbul, 1999), sf. 646.

2 Cf., S. Albayrak, *op. cit.*, III, (İstanbul, 1980), s. 224.

3 Cf., İ. Gündüz, *op. cit.*, s. 147-148. Bu hususta Ülgener'in aile albümüne Fehmi Efendi ile Şehzade Şevket Efendi'nin resmine bakınız. Sabri Hocam bu resimden çok etkilenmişti. Bir sultan adayının hocası karşısında sergilediği edeb tavrının taşıdığı mânâyı bir sohbetimizde dile getirdiğini hatırlıyorum.

4 Cf., *"İlmiye Salnamesi"*, (İstanbul, 1334), s. 126.

5 Sabri Hocamla Erenköy'deki saadethanesinde bir sohbetimizde "Huzur Dersleri" ile rahmetli

Medresesi' tâli kısmı umum müdür yardımcılığına tayin edildi. Burada Arap edebiyatı müderrisi olarak 'kısm-ı âli' talebelerine dersler verdi.[6] Bu görevleri sürerken Vefa ve Mercan İdadilerinde Arapça,[7] İstanbul İdadisi ile Mekteb-i Sultaniye (Galatasaray Lisesi)'nde ulûm-u diniye dersleri okuttu.[8] Ayrıca İstanbul Darülfünûnu İlahiyat ve Hukuk Fakülteleri ile Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'de fıkıh ve mecelle müderrislerinde bulundu.[9] Mekteb-i Mülkiye'de okuttuğu İslâm hukuku felsefesi derslerini kitap haline getirmiş,

---

E. Mardin'in bu sahadaki çalışmaları ve İ. Sungurbey'in de onun çalışmalarına olan katkılarından söz ediyorduk. Söz Mehmed Fehmi Efendi'nin huzur hocalığına gelince Ülgener izin isteyip sohbeti kesti, evinde bir yerlere gitti ve bir bohça ile döndü. Bohçayı dikkatle açtı. İçinde çok sayıda tülbent vardı. Bu tülbentlerden birini çıkaran hocamız etrafında talik yazıyla basılmış kıtayı

Hırka-ı Hazret-i Fahr-i Resul'e
Atlas-ı çarh olamaz payendaz
Yüz sürüp zeyline takbil ederek
Kıl şefi-i ümeme arz-ı niyaz

'ı okudu ve "Sultan Reşad bu bohçayı babama huzur dersleri esnasında hediye etmişti. Ben de bu tülbenti annenize namaz baş örtüsü niyetiyle hediye etmek istiyorum" dedi. H. Z. Uşaklıgil Hırka-ı Mübaareke bohçası açılırken önünden geçenlere açılmayan bohçaya sürülerek birer tülbentin Sultan Reşad tarafından dağıtıldığını kaydetmişti [cf., "*Saray ve Ötesi*", (İstanbul, 1981), s. 117 ve "*Bir Acı Hikâye*" (İstanbul, 1942), s. 276. Ayrıca S. Ünüvar, "Saray Hatıralarım", (İstanbul, 1974), s. 74]. II. Abdülhamid zamanında Hırka-ı Şerif ziyareti esnasında rical-i devlete ve ziyaretçilere Sultan tarafından tülbent değil de yukarıdaki dörtlüğün nakşolunduğu ipek mendil dağıtılırdı [cf., L. Alberi Sabuncuzade, "*Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi*", (İstanbul, 1997), s. 75-76].

6 Cf., "*İlmiye Salnamesi*" (İstanbul, 1334), s. 176.

7 "Mercan İdadisi'nde İlm-i Kelam ve Arapça hocamız şimdiki İstanbul Müftüsü Mehmed Fehmi [idi] "[A.H. Yaşaroğlu, 'Hocalığının 25. Yıldönümü', "*Okul ve Öğretmen*", No. 2, (1936)]. Çağdaş Türk düşünce tarihinden bir isim, Mustafa Rahmi Balaban da Mehmed Fehmi Efendi'nin medrese derslerini takip etmiş, ondan mantık ve Arap edebiyatı okumuştu [cf. M.R. Balaban, "*Filozoflarla Bir Saat: Muhtasar Felsefe Tarihi*"; (İstanbul, 1947), cf. 4]. Bir başka yerde: Mustafa Rahmi Balaban, "İstanbul Darülmuallimi'nde öğreniminin yanı sıra İstanbul Müftüsü [Mehmed] Fehmi Efendi'den medrese dersleri almıştır." [S. Ayverdi, "*Mülâkatlar*", (İstanbul, 2005), sf. 193. dn*. Ayrıca cf., H. Z. Ülken, "*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*", II, (Konya, 1966), s. 688-689.

8 Mehmed Efendi 1902-1923 yılları arasında Mekteb-i Sultanî'de Arapça ve fıkıh derslerini vermişti [Cf., "*Galatasaray Lisesi* (*Mekteb-î Sultânî*) *1868-1968*", (İstanbul, 1974), sf. 65].

9 Mehmed Fehmi Efendi 21.X.1909'da Mekteb-i Mülkiye Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, 25.XI.1909'da Hikmet-i Hukuk-u İslâmiye (İslam hukuk felsefesi) müderrisliğine getirildi. A. Çetinkaya, Mehmed Fehmi Efendi'nin 'Hikmet-i Hukuk-u İslamiye' hocalığından istifaen ayrıldığını kaydediyor [cf., *op.cit*., II, s. 1038]. Halbuki yine A. Çetinkaya'nın ifadesine göre Mehmed Fehmi Efendi 1913'de Mekteb-i Mülkiye'de bu dersin hocası idi [cf., A. Çetinkaya, *ibid*., I, s. 332]. 'Mecelle' müderrisliğinden de 14.VIII.1914'de istifa etmişti [cf., *ibid*., II, s. 1038]. Mekteb-i Mülkiye'den talebesi olan Ahmed Halit Yaşaroğlu'nu zikrediyoruz: "Mülkiye'de Mercan [İdadisi'ndeki] hocalarımızdan Müftü Fehmi Efendi üstadımızdan çok istifade ettik. Bu zat en çok sevdiğim hocalarımdandır" [*op. cit*., sf. 74-75].

1913'de *"Hikmet-i Hukuk-u İslâmiye"* ismiyle yayımlamıştır.[10] Mehmed Fehmi Efendi Mülkiye'deki derslerinde "teganni eder gibi ahenkli konuşurdu."[11] Hocalığına dair öğrencileri tarafından birçok anı zikredilmiştir.[12] Bunlardan bir tanesini zikredecek olursak:

> "…Zühavîzade mebus olduktan sonra … yerine … Mehmed Fehmi Efendi tayin edildi. Hepimizin sevgi saygısını taşıyan bu kıymetli hocamıza kavuşmak bizi son derece sevindirdi. Rahmete vesile olur diye onun bu dersteki tesettür bahsini anlatırken yaptığı bir lâtifeyi anlatacağım. O tarihlerde kadınlarımız biraz kısa çarşaf giymeye ve kalın peçe yerine ancak çenelerine kadar gelen ince tüller takmaya başlamışlardı. Hocamız -ki çok zaman pek yakını olduğum için biliyorum, asla mutaassıp değildi- buna işaret ederek şöyle demişti: 'Hani, bizim kadınlarımızın peçe tutunmaları var. Bu neye benzer bilir misiniz? Hani bazen Kamer, bulutlar arasında kalır da bir parçası görününce, daha başka bir letafet ihraz eder. İşte bizim kadınlarımız da, kendi vech-i tabnâklarını, o kamere benzeterek sehab-âsâ peçelerini gerden-isimlerine değil de çenelerine indiriyorlar ve böylece daha başka bir güzellik kazanıyorlar. Şimdi bu manzara karşısında şeyb û şab her kim olursa olsun nigahendâz olmaktan kendini alabilir mi, siz söyleyin?"[13]

Medreselerin ıslahı üzerine, 1914'de, yeniden tertip edilen ders programında Mehmed Fehmi Efendi "Müdreset'ül Vaizin" üçüncü sınıf talebesi için edebiyat-ı Arabiye' derslerini verdi.[14] Daha sonra 'Meşihat-ı İslâmiye'

---

[10] (İstanbul, 1329). Kitabın yazarı şu ifadelerle okurlara tanıtılıyor: "Mekteb-i Mülkiye 'Hikmet-i İslamiye', Mekteb-i Hukuk 'Mecelle' ve Mekteb-i Sultanî 'İlm-i Kelam' muallimi Bayezid dersiamlarından Mehmed Fehmi". Bu eser 1994 yılında sadeleştirilerek yeniden yayınlandı: "*İslâm Hukuk Felsefesi*", (Ankara, 1994).

[11] Cf., A. Çetinkaya, *op. cit.*, IV, s. 1526.

[12] Bk. A. Çetinkaya, *ibid.*, IV, s. 1363; 1526; 1595. Mehmed Fehmi Efendi'nin Mülkiye'deki hocalık günlerini yansıtan bir başka anılar demeti de öğrencileriyle birlikte çekilen resimlerdir. Bk., *ibid.*, IV, s. 1258, 1331 1475. Öğrencilerinden 1910 mezunu kitapçı Ahmed Halit Yaşaroğlu bu aziz hocasını hiçbir vakit unutmamış, 1941 senesinde kendisinin yayınladığı Şeyh Sadi'nin *Gülistan*'ını hocasına şu ithaf yazısıyla göndermişti: "*Gülistan*'ı ilk defa kendisinden okuduğum her zaman en büyük üstadım İstanbul müftüsü Mehmed Fehmi Efendi Hazretlerine yılların biriktirmekte olduğu sonsuz minnet ve şükran hislerimle ve mübarek ellerinden öperek takdim ederim. 22 Mayıs 1941. En naçiz talebeniz Halit Yaşaroğlu" [Bu ithaf yazısı Sabri Ülgener'in, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne bağışlanan Gülistan kitabından alınmıştır] Yaşaroğlu okul anılarına yer verdiği bir yazısında Fehmi Efendi'nin fotoğrafının altına şunları yazmıştı. "En derin saygı ve sonsuz sevgi ile bağlı olduğum vakar ve faziletin timsali büyük üstadım, şimdi İstanbul Müftüsü Bay Mehmed Fehmi "[*op. cit.*, sf. 71].

[13] A. Çetinkaya, *ibid.*, II, s. 1038-1039.

[14] Cf., *Ceride-i İlmiye* (Islah-ı Medarise Dair Nüsha-ı Fevkalade), (20. Zilkade 1332), s. 260; *ibid.*, Nüsha 9, (1333), s. 575.

ders vekâleti azalığına tayin olundu. 'Darülhilafet'il Âliye Medresesi'ndeki görevi sürerken buranın umumi müfettişliğine getirildi.[15] Bu ara 'Defter-i Hakanî-i Şer'i memurluğuna nakil ve arkasından tekrar umum müfettişlik görevine iade olunmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile Darülhilafet'il Âliye Medresesi'ndeki görevi son buldu. Ancak aynı yıl yapılan seçimle İstanbul müftüsü oldu.[16] Müftülük görevini vefatına değin sürdürmüştür.[17] S. Albayrak'a göre "temkinli ve sebatlı bir müftülük devresini" ifa etmiştir.[18] Bu görevde iken cami ve mescitlerde görev alacaklar için bir imtihan rehberi kaleme aldı. "*Dinî, İdarî Malûmat Mecmuası ve İmtihan Rehberi*" başlıklı bu kitap 1940 yılında basıldı.[19] Bu kitap 1970'li yıllara kadar "İmtihan Rehberi" adıyla arandı ve birçok baskısı yapıldı. Bu meyanda müftülük görevi gereği vaaz vesikası verdi.[20]

---

[15] Fehmi Efendi, buraların hekimliğine atanan genç bir doktor Ahmed Süheyl Ünver ile kapı yoldaşı oldu, onunla sohbet etti [cf., A.G. Sayar, "*A. Süheyl Ünver*", (İstanbul, 1994), s. 136 ve dn.1].

[16] "H. 1340 [1924]'de İstanbul Müftüsü seçilmiştir" [S. Eyice, *op. cit.*, s. 489]. Müftülük görevine başlamasının ertesinde kurulan Terakkiperver Parti yöneticileri (büyük bir olasılıkla Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Cebesoy Paşaların işaretleri doğrultusunda) Mehmed Fehmi Efendi'ye İstanbul Mebusluğu'nu teklif ederler. Fehmi Efendi alim, zâhit, firaset sahibi, pîr-i pâk bir kimseydi. Siyasete hiç bulaşmamıştı. Yapılan teklif sıkıntıyı da beraberinde getirdi. Sabri Hocam anlatmıştı: "Bir sabah Çemberlitaş'taki evin kapısı acı acı çalındı. Gelen meczub Ömer Efendi'dir. Fehmi Efendi'ye şunları söyler: "Efendi! Sen şu mebusluk işinden vazgeç. Âlem-i mânâda yol karanlık ve elimde fener sizin eve müteveccih geliyordum. Birden şiddetli bir fırtına çıktı ve feneri söndürdü". Bu sözler Fehmi Efendi'nin sıkıntılı günlerini sona erdirecektir.

[17] Cf., E. Mardin, *op. cit.*, II-III, s. 365-167, 1102. Ayrıca S. Eyice, *ibid*., s. 489. S. Albayrak, *op. cit.*, III, s. 224-225'de 'Sicil Defteri'nden hareketle etraflı bilgi verilmiştir. Mehmed Fehmi Efendi, İstanbul Müftüsü iken 1932 senesinde Atatürk'ün emriyle Çanakkale'de okunan mevlide katıldı. Yaşar Okur'un anılarından aktarıyorum: "O sene Atatürk'ün emirleriyle… [mevlid] okunması muvafık görüldüğünden beni huzurlarına çağırdı. Bu seneki merasime riyaset etmemi söyledi ve İstanbul Müftüsü Hafız Fehmi Efendi'ye de Dolmabahçe Sarayı'ndan telefonla bildirilmişti… On hafızdan mürekkep bir heyet kürsünün etrafında toplandı… Tam veladet-i Peygamberi okunacağı zaman İstanbul'dan beri merasime riyaset eden Müftü Hafız Fehmi Efendi'nin tensibiyle: 'Yaşar Bey buyurun. Veladet bahrini siz okuyacaksınız' dediler… Hatm-i şerifler kıraat edildikten sonra İstanbul Müftüsü Hafız Fehmi Efendi tarafından beliğ ve veciz bir dua ile merasim hitam buldu." [Y. Okur, "*Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralar*", (İstanbul, 1962), s. 36-39., Ayrıca bk. Y. Okur, 'Atatürk ve Türk Musikisine Ait Bilinmeyen Hatıralar', "*20. Asır*", Sayı 177, (1956), sf. 13; *ibid*., Sayı 178, (1957), sf. 13].

[18] *Op. cit.*, III, s. 225. Sulhi Dönmezer 1941 yılında birgün Ülgenerler'i ziyarete Çemberlitaş'taki eve gider. Fehmi Efendi'yi çok sıkıntılı bir halde bulur. Sebebini sorunca şunları söyleyecektir: "Bugün hayatımın en elemli gününü geçirdim. Bir camiye imam olarak mahalle bekçisini tayin ettim" [Gayrettepe'deki 11.II.1998 günkü sohbetimizden]. "Sabri Ülgener Bey, babasının o geceyi uykusuz ve huzursuz geçirdiğini çok iyi hatırlıyordu" [V. Vakkasoğlu, "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*", (İstanbul, 1987), s. 85].

[19] M. F. Ülgener, "*Dinî, İdarî Malûmat Mecmuası ve İmtihan Rehberi*", (İstanbul, 1940).

[20] Son devir mesnevihanlarından Mehmed Tahir [Olgun] Efendi'ye Fatih Camii'nde 'Mesnevi' takrir etmesi için bir vaaz vesikası verdi. Fehmi Efendi'nin kaleme aldığı bu vesikayı bu çalış-

Fehmi Efendi'nin müftülüğü Sabri Ülgener'in arkadaşlar arasında "şeyhülislâm oğlu" olarak anılmasına sebep olmuştur.[21]

Mehmed Fehmi Efendi, Emine Behice Hanım'la 1892 yılında evlenmiş, bu evlilikten 1908'de Mesude ve 1911'de de İsmail Sabri isimlerinde iki evlâdı olmuştu. Duçar olduğu hastalıktan[22] kurtarılamayan Mehmed Fehmi Ülgener, 20 Nisan 1943'de İstanbul'da Hakk'ın rahmetine kavuştu ve ertesi gün Edirnekapı Şehitliği'ndeki aile sofasına defnedildi. Mezar taşındaki 'Hûvel-Hallak'ül Bakî'yi son asır Türk hattatlarından Abdülkadir [Saynaç] Efendi yazmıştı. Mezar taşındaki kitabe şöyledir:

Hûvel Hallak'ül Bâki
Merhum İstanbul Müftüsü
Mehmed Fehmi
20.IV.1943
Ve
Refikası Emine Behice
18.I.1943
Ruhlarına Fatiha[23]

Mehmed Fehmi Ülgener babası İsmail Necati Efendi'nin iyi bir takipçisi

---

mamıza derc ediyoruz: "Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Vilayeti Müftülüğü, Adet 18. İbadet ve taata müteallik ahkam-ı âliye-i diniyeyi talim ve mesail-i itikadiye ve ahlâk-ı fazile-i İslamiyeyi telkin ile halkı vazife-i ubudiyetlerini ifaya tergip etmek üzere Medreset'ül-İrşâd müderrislerinden Tahir-ül-Mevlevî Bey Efendi Fatih Camii Şerifinde Cum'a günleri ikindiden sonra va'z ve nasihat etmeye mezundur. 24 Şaban 1342, Mehmed Fehmi" [Tahir'ül Mevlevi [Olgun], "*Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*", (İstanbul, 1991), s. 134. Aynı vesika için bk. A. Şentürk, "*Tahir'ül Mevlevî Hayatı ve Eserleri*", (İstanbul, 1991) s. 40]. Mehmed Fehmi Efendi'nin Tahir Efendi'ye Laleli Camii'nde vaiz olduğuna dair mübeyyin vesika için bk. A. Şentürk, *ibid*., Tahir Efendi "Mesnevihanlık ciheti lâyık olmadığı halde acizinize teklif ve tevcih olundu" [Tahir'ül Mevlevî (M.T. Olgun), "*Şerh-i Mesnevi*", I, (İstanbul, 1963), s. 18] derken onun Mesnevî derslerini takrir etmesinde Fehmi Efendi'nin payının ne olduğunu bilmiyoruz. Ahmed Remzi Efendi'yi zikrediyoruz: "Mezkur şehr-i gufranda İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'nin teklif ve ibramı üzerine Bayezid Camii Şerifinde Salı ve Cuma günleri ba'de'l-asr vaaz ile meşgul oldu[m]" [A. R. Akyürek'ten F. N. Uzluk'a 30.IV.1930 tarihli mektup: Y. Şafak - Y. Öz (haz.), "*Feridun Nafiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevi Mektupları*", (Konya, 2007), sf. 131].

[21] Cf., E. Çaykara (Söyleşi), "*Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı*", (İstanbul, 2005), s. 132 ve (İstanbul, 2006), s. 513.

[22] Fehmi Efendi'nin prostattan sıkıntısı vardır. Sabri Bey babasının bu durumunu Sulhi Dönmezer'e anlatınca birlikte Çemberlitaş'taki eve giderler. Sulhi Bey, Fehmi Efendi'ye "Efendi Hazretleri! Babam da bu dertten muzdaripti. O bu hususta şöyle bir yol takip etmişti" der ve babasının usulünü anlatır. Fehmi Efendi kendisine tavsiye edilen usulü tutar ve sıkıntısından kurtulur. Verdiği bu tavsiyeye bir cemile olmak üzere Dönmezer'e Sami Efendi'nin hattı olan 'Rutbetul ilm alerruteb' [Rütbelerin en üstünü ilimdir] yazılı levhayı hediye eder [Gayrettepe'deki 11.II.1998 günkü sohbetimizden].

[23] Bu kitabe için bk. S. Eyice, *op. cit.*, s. 489.

oldu.[24] Babası gibi zahirî ve bâtınî ilimlerle muttasıf kâmil bir insandı. Arapça ve Farsça'ya bihakkın vakıf, ayrıca hüsn-i hatta meraklı idi. Ünlü hattat Sami Efendi'den meşk ettiği talik yazıda maharet sahibiydi. Güler yüzlü, güzel bir insandı. Çok şık giyinirdi.[25] Şehitlikleri İmar Cemiyeti daimî üyesi idi.[26]

İslamî bilgilerle küçük yaştan itibaren yoğrulan Mehmed Fehmi Ülgener'in tasavvuf vadisine de nüfuz etmemesi beklenemezdi. Babası vasıtasıyla Nakşî-bendiliğe müntesip birçok insanla tanışmış, tarikat adap ve erkânını öğrenmişti. Nakşî pîranından Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi ile aralarında geçen şu ilginç olayı Profesör Semavi Eyice'nin kaleminden aktarıyoruz:

> "...Sabri Bey tarafından anlatılan bir menkıbe: Çocukluğunda Gümüşhaneli'nin müridlerinden olarak tekkede kalan Fehmi Efendi, Şeyh'in kendisine gösterdiği güvenden dolayı gururlanmaya başlamış, bunu anlayan Ziyaeddin Efendi onun bu davranışını kırmak için birgün onu terslemiş. Küçük Fehmi bu üzüntü ile: 'Sanki sen en büyük müsün diye söylenerek Ayasofya kütüphanesine gitmiş. Orada bir kitap okurken uykuya dalmış. Rüyasında kendisini Mekke'de görmüş. Dehşetli bir kalabalık: 'Hocalar geliyor!' diyorlar. Kalabalığı yarıp baktığında en başta Ziyaeddin Efendi'yi tanıyor. Süklüm püklüm tekkeye dönen Fehmi Efendi şeyhin huzuruna çıktığında, Ziyaeddin Efendi o daha hiçbir şey söylemeden, 'gördün mü' diyor."[27]

---

[24] Sabri Bey de babasının bir devamı idi. Babasını çok severdi, ruhen ona çok bağlı idi. Şu kadar ki İsmail Sabri olarak adlandırılmasına rağmen babasının ismi olan Fehmi'yi kendi isminin yanına getirmiş, akademik bütün yazılarını, hatta resmî yazışmalarını Sabri Fehmi olarak yapmıştır. Tek evlâdına babasının ismini vermesiyle de 1865'den beri aile içinde üç nesil 'Fehmi' isminin kesintisiz kullanılması sağlanmıştır.

[25] Cf. S. Z. [Bağlan], 'Prof. Yusuf Ziya Binatlı İle', "*İslâm*", Sayı 71, (1989), s. 39, "Tekkenin müdavimleri içinde Fehmi Efendi kıyafeti en şık, en güzel sarığı ve cübbeyi giyen bir insandı. Zamanın ulemasının en elit tabakasını temsil ederdi. İmrenirdim kendisine" [Y.Z. Binatlı ile 24.XII.1997 günkü konuşmamızdan].

[26] Cf., A. Çetinkaya, *op. cit.*, II, s. 1039. "Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'ndaki vefatı üzerine cenaze ile ilgili dinî merasim, cenazenin teçhiz ve tekfini için zamanın İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'ye başvurulunca, Müfti Efendi bu işlerin yapılması için Şerefeddin Efendi'yi tavsiye eder ve şunları söyler: "Cumhurreisi Hazretleri kim, biz kimiz. Onun gibi bir zata hizmet vermek bizim gibi bir acize mi düşer. Bu şerefli hizmet ancak Diyanet İşleri Reisi Şerefeddin Efendi Hazretleri'ne düşer." [E. Işık ile Selimiye'de 21. I. 2002 tarihli sohbetimizden].

[27] *Op. cit.*, s. 498, dn. 44. Ben de bu menkıbeyi Sabri Hocamdan müteaddid defalar dinledim. Bir defasında 'eğer babam anlatmasaydı buna inanmazdım'. Bir başka seferinde de, Türk Marxistlerini işaretleyerek, "gel de bunu onlara anlat" demişti. Ancak bu sözle İslâmiyet'ten bîhaber özellikle tasavvuftan nasipsiz bir insanın Marxisme temayül edemeyeceğini imâ mı etmek istiyordu, bunu hocamla konuşamadım. Bu menkıbe Ülgener'i ruhen Ahmed Ziyaeddin Efendi'ye bağlayan sebeplerin başında gelmektedir. Talik karalamaları yaparken bu Allah dostunun ismini yazar, derunî bir haz duyardı. Ali Suavi de 19. yüzyılın bu büyük mutasavvıfını 1868'de bir benzetme ile şöyle dile getirmişti: "Ne çare ki İstanbul halkı hep Gümüşhaneli Şeyh değil"

Mehmed Fehmi Efendi'nin Nakşîbendiliğe intisabını gösteren bir işareti Abbas-el-Gazavî el-Muhamî'den aktarıyoruz.

> "… Miladî 1943 senesi Nisan 20'de vefat eden İstanbul müftüsü üstad esseyyid Fehmi zikre şayan kimselerin en önemlilerinden biridir. Nakşîbendi müceddidi (Gümüşhanevî) idi. Tarikatın tanınmış kişilerinden idi. Fazıl bir allâme idi. Onun zekâsında, ilminde ve edebinde şaşılacak haller gördüm. O faziletli seçkin kimselerden idi. Onu İstanbul'a vâki olan seyahatlerimde gördüm. Aramızda (Allah O'na rahmet etsin) birçok mektuplaşmalar oldu. Onları kütüphanemde muhafaza ettim. O mektuplar son derece güzel bir yazıyla ve Arapça'dır. Oğlu Ülgen[er] İstanbul Üniversitesi'nde iktisat profesörüdür."[28]

[Zikreden H. Çelik, "*Ali Suavi ve Dönemi*", (İstanbul, 1994), s. 576]. 1911'de Mustafa Feyzi Efendi de şöyle sesleniyordu [*op. cit.*, s. 7]:

'O zamanlar serfiraz-ı evliya
Tac ü fahrim Hazret-i Ahmed Ziya'

[28] "*Hulefa-ı Mevlânâ Halid*", (Bağdad, 1974), s. 219. [Ülgener'in vefatından sonra elime geçen bu kısmı Arapça'dan tercüme eden sayın Ahmed Turan Arslan'a teşekkür ederim]. Sabri hocamla babasının Nakşîbendiliğe intisabına dair aramızda herhangi bir konuşma geçmedi. Ancak sohbetlerimizin bende bıraktığı intibaya göre Mehmed Fehmi Efendi'nin zâhirî ilimlere hâkim, tasavvufa saygılı ve onu içine çekmiş kimse olduğu şeklindeydi.

IV
Emine Behice Hanım

Sabri Ülgener'in annesi Emine Behice Hanım İstanbulludur. Osmanlı askeriye sınıfına mensup Hasan Sabri Paşa'nın kızıdır. Hasan Sabri Paşa'nın babası ise Topal Musa Paşa'dır. Bu zatın soyağacı Konya, Karaman civarında Kasaba -şimdiki adı Kâzım Karabekir- ilçesine mensup Karabekirliler diye maruf eski bir Türk ailesinden gelmektedir.[1] Topal Musa Paşa'nın Hasan Sabri Paşa'dan başka Ahmed Efendi isminde bir evlâdı daha vardı. Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Paşa[2] ise Emine Behice Hanım'la kardeş çocuklarıdır.[3] Mehmed Emin Paşa'nın beş erkek evlâdı oldu. Hayat hikâyelerini tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu erkek evlâtlardan biri Ahmed Hamdi Karabekir,[4] diğeri de Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanlarından Kâzım Karabekir Paşa'dır. Diğer kardeşleri ise Hilmi, Şevket ve Hulûsi Beylerdir.[5] Bu duruma göre Kâzım Karabekir ile Sabri Ülgener kardeş torunları oluyorlar. Sabri Ülgener'in dedesi Hasan Sabri Paşa'nın Hafız Mehmed Paşa'nın kızı Hatice Hanım ile evliliğinden İbrahim Bey ile Emine Behice ve Fatma Hanımlar dünyaya geliyorlar. Rahmetli Kâzım Karabekir'in otobiyografisinden, babasının amcasının oğlu olan Hasan Sabri Paşa'yı okuyalım:

---

1 Cf., 'Kâzım Karabekir'in Hayatı', K. Karabekir, *op. cit.*, (1982), s. 9; K. Karabekir, *op. cit.*, (1995), s. 10 vd.; M. F. Kırzıoğlu, "*Kâzım Karabekir*", (Ankara, 1991), s. 1 vd.

2 Cf., K. Karabekir, *ibid.*, (1995), s. 14 vd. Ş. S. Aydemir, "*Tek Adam*", I, (İstanbul, 1994), s. 379, dn. 1.

3 Ali Fuad Cebesoy'un anneannesi Ayşe Sıdıka Hanım (ki Emine Behice Hanım'ın teyzesidir) torununa "Mehmed Emin Paşa'nın oğlu [Kâzım Karabekir] Harbiye'ye girmiş, bana niçin haber vermedin? diye serzenişte bulunmuştu. Aslen Karamanlı olan bu aile ile sıhriyeti vardı" [A. F. Cebesoy, "*Sınıf Arkadaşım Atatürk*", (İstanbul, 1967), s. 29].

4 A. H. Karabekir için bk. A. Çetinkaya, *op. cit.*, III, s. 369; K. Karabekir, *op. cit.*, 1995, s. 120 vd.

5 Cf., K. Karabekir, *ibid.*, s. 16; M. F. Kırzıoğlu, *op. cit.*, s. 4; 250. Topal Musa Paşa'nın soyağacını rahmetli Kâzım Karabekir'in notlarına dayanaraktan bilgimize sunan merhumun damadı Profesör Faruk Özerengin'e teşekkür ederim [F. Özerengin'den A. G. Sayar'a 24.VIII.1995 tarihli mektup]. Bu soy kütüğü için ayrıca bk. M. F. Kırzıoğlu, *ibid.*, s. 250.

"…[1877-1878] Rus Harbinden sonra Karadağ Arnavutluk'tan terk olunacak yerlerin verilmesine Arnavutlar razı olmadıklarından Yakova'ya bu işin halli için [Hasan Sabri Paşa] gönderilmiş. Bu paşa bizi Karadağlılar'a verecek diye misafir bulunduğu eve hücum etmişler. Ev sahibi muhafaza etmek istemiş, evi yakmışlar, kendini de, mahiyetini de, ev sahibini de şehit etmişler… Bunun bir kızı Behice Hanım İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'nin ailesidir."[6]

Gerçekten de Hasan Sabri Paşa 93 Harbi'nde 1878'de şehid olan Tuna Orduları Başkomutanı bacanağı Müşir Mehmed Ali Paşa'nın yerine tayin olmuştu.[7] Hasan Sabri Paşa bu görevde iken Arnavutluk'ta girdiği müsademede yaralanmış, yaralı olarak getirildiği İstanbul'da tedavisi ile bizzat Sultan II. Abdülhamid ilgilenmişti. Ancak kurtarılamayarak şehid olmuş ve Yahya Efendi mezarlığına defnedilmiştir.[8] Hasan Sabri Paşa'nın vefatının 1880'lerin ilk yıllarında olduğunu tahmin ediyoruz.[9]

Emine Behice Hanım'ın anne tarafından soyağacına gelince: Aile çok renkliliği ve içerdiği ton farklılığıyla tam bir Osmanlı terk*ibid*ir. Annesi Hatice Hanım'ın babası Hafız Mehmed Paşa tarafından aile ağacının kökleri Dağıstan'a kadar uzanmaktadır. Sabri Ülgener'in annesinin dedesi olan bu zat Şeyh Şamil soyundandır. Dağıstan'dan İstanbul'a ilk gelen Hafız Mehmed'in ağabeyi Ahmed Efendi, kardeşinin de buraya gelmesine ön ayak olmuştur.[10] Hafız Mehmed İstanbul'da askeriye sınıfına intisab etmiş, Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde mensubu olduğu askerî kariyerin en üst mev-

---

6 K. Karabekir, *ibid*., s.21. Karabekir bu çalışmasının bir başka yerinde de şunları yazmıştı: "Babamın amcasının oğlu Hasan [Sabri] Paşa'nın bacanağı Mehmed Ali Paşa… şehid edildikten sonra Hasan [Sabri] Paşa aynı vazifeyle Yakova'ya gönderilmiş. Arnavutlar bizden Mehmed Ali Paşa'nın intikamını alacak diye onu da vurmuşlar. Yaralı olarak Edirne'ye gelmiş, orada ölmüş" [*ibid*., s. 436-437].

7 Hasan Sabri Paşa'dan önce bu görevde bulunan bacanağı Müşir Mehmed Paşa bu görevde Müşir Süleyman Paşa ile halef-selef idiler [cf., A. F. Cebesoy, "*Sınıf Arkadaşım Atatürk*", I, (İstanbul, 1997), s. 87]. Ülgener'in dedesi Hasan Sabri Paşa'nın 93 Harbi'ndeki görevine dair şu nota rastladık: "Ferik Hasan Sabri Paşa'nın kumandasına verilen ikinci kolordu kumandan vekâletinin… müşirlik buyruğu olmakla gereğinin yerine getirilmesi" [Ahmed Muhtar (Paşa), "Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sânisi", (İstanbul, 1996), s. 292].

8 M. Onger'den naklen: Sevim Ülgener'le Erenköy'de 10.I.1997 günkü sohbetimizden.

9 Hasan Sabri Paşa'nın torunu Mes'ude Onger'den aktarılan bu bilgiler K. Karabekir'in yazdıklarıyla çelişiyor. Karabekir 1326 (1910) senesi Arnavutluk harekâtı esnasında Hasan Sabri Paşa'nın kabrini yaptırdığını kaydediyor [cf., *op. cit*., (1995), s. 21].

10 "Ülgener'in anne tarafından aile büyükleri Şeyh Şamil zamanında Dağıstan'dan gelmişlerdir. Dağıstan'ın derebey ailelerinden biri olan bu aileye Sirkeci'de bir konak verilmiştir. Gelen bu geniş aileden biri olan Ahmed Efendi Enderun'a girer. Diğer gençler ise memleketlerine dönerler. Ahmed Efendi kardeşi Hafız'ı da memleketinden yanında getirir" [H.B. Kaçmazoğlu, 'İktisadî Düşünce Tarihimize Ülgener'in Katkıları', "*Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*", Sayı 21, (1995), s. 206].

kilerine ulaşmış, müşirliğe ve serasker paşalığa kadar yükselmiştir.[11] Hafız Mehmed Paşa'nın evliliğinden iki kızı dünyaya gelmiştir: Ayşe Sıdıka[12] ve Hatice Hanımlar. Bu hanımların eşleri de Osmanlı askerî sınıfına mensuptular. Ayşe Sıdıka Hanım, Müşir Mehmed Ali Paşa ile, Hatice Hanım da Hasan Sabri Paşa'yla evleniyorlar.[13] Ayşe Sıdıka Hanım'la Mehmed Ali Paşa'nın[14] evliliğinden dört kız evlâdı dünyaya geliyor: Zekiye, Hayriye, Leylâ ve Adeviye Hanımlar.[15] Belki garip gelecek ama bu dört kız kardeş de Osmanlı askeri sınıfına mensup paşalarla evleniyorlar.[16] Zekiye Hanım İsmail Fazıl Paşa[17] ile

[11] Hafız Mehmed Paşa'nın hayat hikâyesi için bk. Mehmed Süreyya, "*Sicill-i Osmanî*", II, (İstanbul, 1311), s. 99-100; C. Kutay, "*Atatürk Olmasaydı?*", (İstanbul, 1993), s. 16, dn.3. Ayrıca bk. V. N. Vâ-Nû, "*Bu Dünyadan Geçti Nazım*", (İstanbul, 1988), s. 32.

[12] Ayşe Sıdıka Hanım için bazı rivayetlere dayanaraktan S. Birsel "insana oruç bozduran çakır-pençe kadındır" ["*Sergüzeşt-i Nono Bey ve Elmas Boğaziçi*", (Ankara, 1982), s. 243] diyor. Y. Öztuna onun vefatı için "1900'ler" tahmininde bulunuyor [cf., "*Devlet ve Hanedanlar*", II, (Ankara, 1989), s. 741]. Ayşe Sıdıka Hanım için bk. A. F. Cebesoy, *op. cit.*, (1967), s. 17; M. Çetin, "*Boğazdaki Aşiret*", (İstanbul, 1997), s. 66. Mehmed Süreyya Bey, Hafız Mehmed Paşa'nın oğulları olarak Sami Bey ve Sadeddin Paşa'dan [cf., *ibid*., s. 100]. S. Birsel ise Sadeddin Paşa'dan [cf., *ibid*., s. 275] bahsetmişlerdir.

[13] "Babamın amcasının oğlu Hasan Sabri Paşa, Macar Mehmed Ali Paşa ile bacanak imiş." [K. Karabekir, *op. cit.*, (1995), s. 21. Ayrıca s. 436].

[14] "Mehmed Ali Paşa 1827 yılında Brandenburg'da doğmuş, 15 yaşında iken İstanbul'a kaçmış, 1846'da kurmay akademisini bitirip Müslüman olmuş bir Prusyalıydı. 1877-78 savaşında öyle büyük yararlılıklar göstermişti ki, tümgenerallikten mareşalliğe [müşir] terfî ettirilmişti. Ancak kader onu son derece nankörce bir görevde yakalayacaktı "[*Avlonyalı Ekrem Bey, "Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*, (1885-1912)", (İstanbul, 2006), s. 155, dn. 9]. Bu bilgiler içinde onun Polonyalı olduğuna yer verilmemektedir. Müşir Mehmed Ali Paşa için bk. Mehmed Süreyya, *op. cit.*, IV, s. 503; S. Külçe, "*Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*", (İzmir, 1944), s. 256-260; İ. Parmaksızoğlu, 'Mehmed Ali Paşa', "*Türk Ansiklopedisi*", XXIII, (1976), s. 399-400; V. N. Vâ-Nû, *op. cit.*, s. 32. S. Birsel, *op. cit.*, s. 241-243; K. Karabekir, *ibid*., s. 436-437; Ahmed Muhtar (Paşa), *op. cit.*, s. 284; 286, 302, 305; M. Ayaşlı, "Avrupa-i Osmanî Rumeli ve Muhteşem İstanbul", (yy.; 1990), s. 125-126; "*Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*", (yy.; 1991), s. 119-121; M. Çetin *op. cit.*, s. 65-67. P. Barth, "*Arnavutluk Müslümanları*", (İstanbul, 1998), s. 203). Bir sohbetimizde Ülgener, Müşir Mehmed Ali Paşa için "ihtida etmiş ve tam bir Müslüman olmuştu" demişti. Paşa'nın soy kütüğü için bk. Y. Öztuna, *op. cit.*, II, s. 741-742.

[15] Bk. A. F. Cebesoy, *op. cit.*, (1968); M. Çetin, *ibid*., s. 67, 75-76.

[16] Muhtemelen bunda Ayşe Sıdıka Hanım'ın "kocasının şehit düşmüş olmasına rağmen ailenin bütün erkeklerini subay olarak görmek iste[mesi] ağır basmaktadır" [A. F. Cebesoy, *op. cit.*, I, (1997), s. 27].

[17] İsmail Fazıl Paşa büyük bir coşku ile Kurtuluş Savaşı'na katılmış, TBMM'de Yozgat mebusu iken kurulan ilk millî hükümette nafıa vekili olmuştur [cf., A. F. Cebesoy, *ibid*., (1968), s. 83, 84; "*Siyasî Hatıralar*", II, (İstanbul, 1960), s. 37; "Milli Mücadele Hatıraları", (İstanbul, 2000), s. 85; 140 – 142; "Bilinmeyen Hatıralar", (İstanbul, 2001), s. 263. Ayrıca N. Göyünç, "*Atatürk ve Milli Mücadele*", (Konya, 1987), s. 98-99; A. Özçelik, "*Ali Fuad Cebesoy*", (İstanbul, 1993), s. 1, dn. 2; H.E. Adıvar, "*Türk'ün Ateşle İmtihanı*", (İstanbul, 1962), s. 171. C. Bayar, "*Ben de Yazdım*", VIII, (İstanbul, 1997) s. 85. Paşa'nın hayat hikâyesi için bk. H. Denizli, "*Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*", (Ankara, 1996), s. 139-140; M. C. Tel, "*Tanburî Cemil'in Hayatı*", (İstanbul, 2002), 156; 158; 160.

evliliğinden iki erkek evlât sahibi oluyor: Mehmed Ali[18] ve Ali Fuad Cebesoy.[19] Hayriye Hanım Hüseyin Hüsnü Paşa[20] ile evleniyor. Nimet Hanım, Muhsin[21] ve Tahsin Beyler dünyaya geliyor.[22] Tahsin Bey[23] de bir erkek evlat sahibi oluyor: Mehmed Ali Aybar.[24] Leyla Hanım'a gelince:[25] Hasan Enver Paşa[26] ile ev-

---

[18] Fazıl Paşa'nın küçük oğlu Mehmed Ali Bey için bk. M. C. Tel, *ibid*., s. 160.

[19] Mustafa Kemal Atatürk'ü dinliyoruz: "Ali Fuad Paşa ile kurmay okulunda aynı sınıfta arkadaşlık etmiştim. Askerlik hayatımın kanlı ve bunalımlı aşamalarında birlikte bulunmuştum. Beni çok sevdiğini bilirim. Babası Fazıl Paşa beni o kadar severdi ki, ara sıra gelir, boynuma sarılır, 'senden Fuat'ın kokusunu alıyorum' derdi" [F. R. Atay, "*Atatürk Anlatıyor*", İstanbul, 1985), s. 118]. "Ali Fuad'ın ailesi, onu [M. K. Atatürk'ü] hayretten hayrete düşürmektedir; yaşantıları göz kamaştırıcı: büyükbaba 93 Rus Harbi'nin vali kumandanlarından, Müşir Mehmed Ali Paşa; biri Kadıköy'de, öteki Boğaz'da, birbirinden ihtişamlı iki malikâne!" [A. İlhan, "*Allah'ın Süngüleri: Reis Paşa*", (İstanbul, 2002), s. 253]. Cebesoylar için bk. A. F. Cebesoy, *ibid*., (1968); C. Bayar, *ibid*., sh. 48. III, (İstanbul 1966), s. 792, dn. 1; A. Özçelik, *ibid*., İsmail Fazıl Paşa'nın konak hayatı için bk. C. Kutay, *op. cit*., s. 14 vd.

[20] Hüseyin Hüsnü Paşa Hareket Ordusu komutanlarındandır [cf., C. Bayar, *op. cit*., I, s. 122; II, s. 408; III, s. 329, 337, 374-375, 581-584; A. F. Cebesoy, *op. cit*., II, (1997), s. 183-200; M. Çetin, op. cit, s. 76-78] ve Hareket Ordusu 19 Nisan 1909 günü Yeşilköy'e varınca Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] komutan Hüseyin Hüsnü Paşa adına İstanbul ahalisine bir bildiriyi kaleme alır. [Bk. S. Borak, "Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)", (İstanbul, 1998), s. 54-55].

[21] Muhlis Bey bk. S. Yalçın, "*Efendi*", (İstanbul, 2004), s. 166.

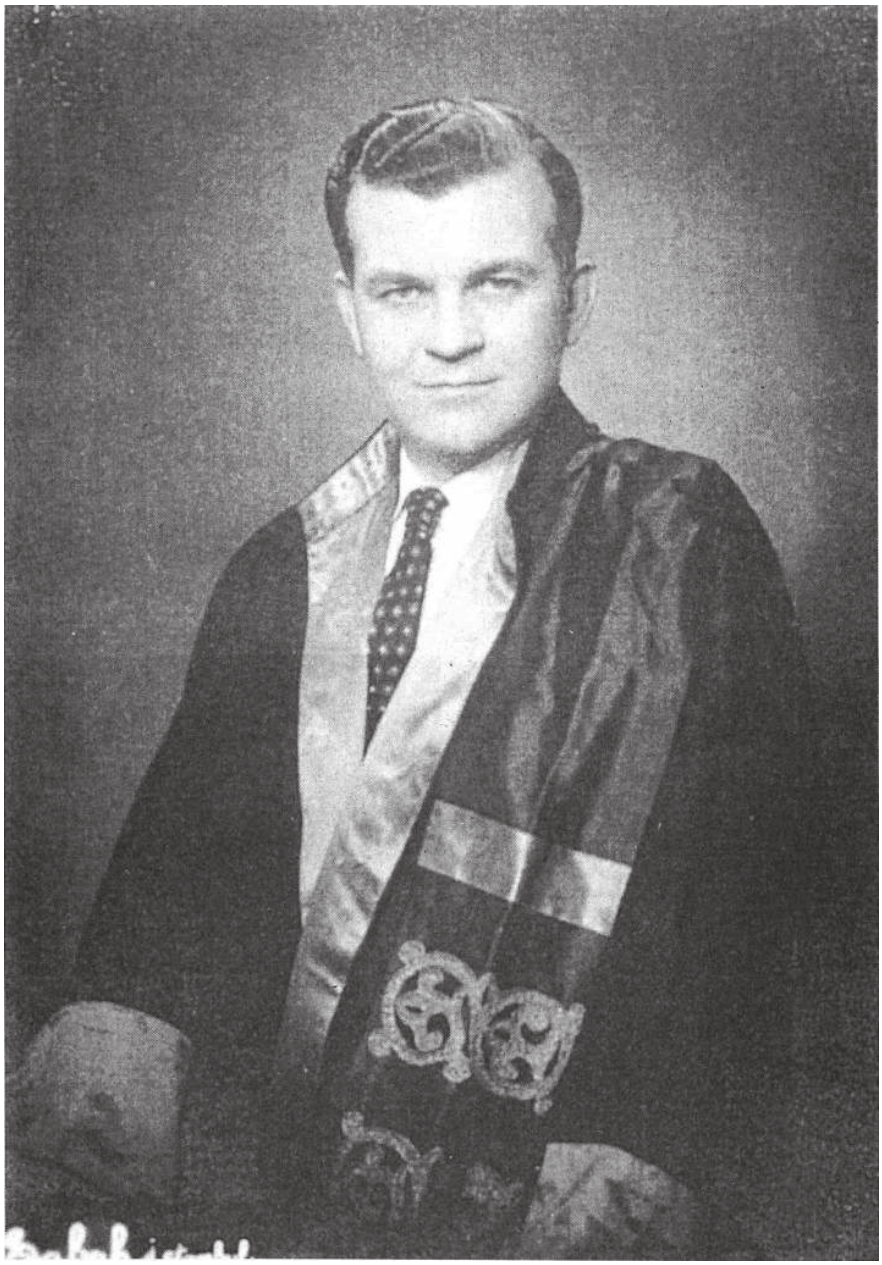
[22] Cf., M. Çetin, *op. cit*., s. 78; 81; 82.

[23] Tahsin Bey Sultan Mehmed VI'nın seryaveri idi [cf. S. Yalçın, *op. cit*., s. 138; 166].

[24] A. İlhan'ın kaleminden Aybar: "İnanılmayacak bir fikir 'selâbeti' vardır; bu yüzden, üniversitedeki 'kariyerini' mahvetmiş, hapislerden hapislere sürüklenmiş; bilmem kaç yaşından sonra, geçim derdine düşmüş, 'haysiyet sahibi' bir aydın! Aile Osmanlı soylusu, tenteli arabaların çın çın kapısına yanaştığı, bahçe içi taflanlı konaklar; etrafı çınarlarla çevrili narin ahşap yalılar, 'Avrupa'dan getirilmiş mobilyalar, çocukluğunun ve gençliğinin 'tabiî' dekorları; en iyi okullarda, 'ecnebi' diliyle 'tahsil görmüş'; akranları arasında, her bakımdan sivrilmiştir. Kimse entelektüel namusuna bir şey diyemez. Sosyalizmi, Türkiye'de en gerçekçi kaideye oturtmaya çalışanlardandı" ['… Onlar ki Toprakta Karınca…', *Cumhuriyet*, (16.III.1998)]. Ülgener hocam bir sohbetimizde aileyi anlattıktan sonra "bak sana tefahüre kaçmadan söyleyeyim. Bizim ailede kuzenler arasında iki kişi vardır. Bunlardan biri ben, diğeri de Mehmed Ali'dir" demişti. M. A. Aybar için bk. S. Akşin, 'Düşünce Tarihi (1945 sonrası)', S. Akşin (yön.), "*Türkiye Tarihi*", V, (İstanbul, 1995), s. 253-255; H.B. Kaçmazoğlu, "*27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*", (İstanbul, 1995), s. 104, dn. 167; M. Çetin, *ibid*., s. 82-90; E. Karaca, *op. cit*., s. 200-202; T. Akyol, "*Bilim ve Yanılgı*", (İstanbul, 1997), s. 123-132; G. Vassaf, "Bir Dava Adamı Olarak Mehmed Ali Aybar", *Radikal*, (5.X.1997); S. S. Öğün, "*Politik Kültür Yazıları*", (Bursa, 1997), s. 312-336. "Bizdeki Marksizmin saygın kafa ve karakter örneği Aybar" [T. Akyol, "*Hayat Yolunda*", (İstanbul, 1997), s. 48; İ. Kudret, "*İhsan Benimle Çalışır mısın?*", (İstanbul, 1998), s. 68-72; B. Oğuz, "Yaşadıklarım Dinlediklerim", (İstanbul, 2000), s. 144]. D. Billion, 'Mehmed Ali Aybar'la Söyleşi', "*Bibliyografya*", 1, (İstanbul, 2001), s. 67-81. Mehmed Ali Aybar bu bölümün ilk müsveddeleri üzerinde onunla ilgili bu satırları yazarken 1995 Temmuzunda vefat etti. Rahmete vesile olması dileğiyle 'Türk Solu'nun püriten ahlâk sahibi bu emektarını hayırla yâd ediyorum.

[25] Leyla Hanım için bk. B. Oğuz, *ibid*., s. 148-152.

[26] Hasan Enver Paşa için bk. "TT.", No. 1, (1984), s. 6; V. N. Vâ-Nû, *op. cit*., s. 31-32. J.S. Latka, "Lehistan Gelen Şehit: Mustafa Celâleddin Paşa", (İstanbul, 1987).

Sabri F. Ülgener, İktisat Fakültesi dekanı iken (1954-1956).